İslam Tetkikleri Dergisi
Journal of Islamic Review

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

İslam Tetkikleri Dergisi - Journal of Islamic Review 12, 2 (2022): 589-613
DOI: 10.26650/iuitd.2022.1124786 Araştırma Makalesi / *Research Article*

Osmanlı Kadınlarının Evlilik Bağından Kurtulma Oyunları ve Müftüler (16.-18. Yüzyıllar)*

Ottoman Women's Tricks to Escape from Marriage and Muftis (16th-18th Centuries)

Muharrem Midilli[1]

*Bu makale TÜBİTAK Kariyer Geliştirme Programı (3501) kapsamında yürüttüğüm 119K818 numaralı proje çalışmalarından üretilmiştir. Destekleri için TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

[1]**Sorumlu yazar/Corresponding author:**
Muharrem Midilli (Dr. Öğr. Üyesi),
Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Trabzon, Türkiye
E-posta: muharrem_midilli@trabzon.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4502-3447

Başvuru/Submitted: 01.06.2022
Revizyon Talebi/Revision Requested: 11.08.2022
Son Revizyon/Last Revision Received: 24.08.2022
Kabul/Accepted: 30.08.2022

Atıf/Citation: Midilli, Muharrem. Osmanlı Kadınlarının Evlilik Bağından Kurtulma Oyunları ve Müftüler (16.-18. Yüzyıllar). *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review 12/2*, (Eylül 2022): 589-613.
https://doi.org/10.26650/iuitd.2022.1124786

ÖZ

Bu makale fetva mecmularına yansıyan meselelerden hareketle Osmanlı kadınlarının evlilik bağından kurtulmak için başvurduğu oyunları ve müftülerin bu oyunlara yaklaşım tarzını incelemektedir. Amaç evlilik birliğini sonlandırmak isteyen Osmanlı kadınlarının Hanefi mezhebinin katı boşanma ve tefrik kuralları karşısında başvurduğu hileli ayrılık girişimlerini göstermek ve müftülerin yaklaşım tarzlarıyla birlikte analiz etmektir. Osmanlı aile hukukunda kadınların prensip olarak boşama yetkisi yoktur. Mahkeme yoluyla ayrılık elde etme yolları sınırlandırılmış ve sıkı usul kurallarına bağlanmıştır. Fetva mecmualarına yansıyan meseleler evliliğinden mutlu olmayan ve boşanmak isteyen birçok kadının bu kısıtlayıcı hukuk siyaseti karşısında bazı oyunlara tevessül ettiğini göstermektedir. İrtidat etmek suretiyle nikâhı geçersiz hâle getirmek, iddeti geriye dönük bir evlenme engeli olarak kullanmak ve evlendikten sonra nikâh akdi sırasında küçük olduğunu iddia etmek bu oyunlar arasında yer almaktadır. Bazı durumlarda cezai müeyyide gerektiren ve hukukun evlilik birliğini sonlandırmak için vazettiği usullerin dışında kalan bu oyunlar Osmanlı kadınlarının ayrılık elde etme hususundaki çaresizliğine işaret etmektedir. Makale mezkur oyunları 16.-18. yüzyıllar arasında Anadolu ve Rumeli'de görev yapmış Osmanlı müftülerine ait fetvaların sunduğu gerçeklik üzerinden tasvir etmekte ve Hanefî hukuk öğretisi eşliğinde yorumlamaktadır. Gerçek olaylara dayanan fetvaları veri kaynağı olarak kullanan makale Osmanlı kadınlarının kendi inisiyatifleriyle ayrılık elde etmesini pratikte neredeyse imkânsız hâle getiren hukuk siyaseti karşısında başvurduğu hileli yollara ışık tutan bir hukuk tarihi incelemesidir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Aile Hukuku, Kadın, Evlilik Bağından Kurtulmak, Oyun, Müftü

ABSTRACT

This article examines Ottoman women's tricks used to escape from marriage and muftis' attitudes toward their tricks based on the issues reflected in the fatwa collections. The purpose of the article is to describe the tricks Ottoman women used for dissolving marriage in the face of the strict divorce and separation rules of the Hanafî madhhab and to analyze them alongside the

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

muftis' approaches. In Ottoman family law, women in principle are not entitled to divorce. The means for obtaining a divorce through the court are limited and bounded by strict procedural rules. The issues reflected in the fatwa collections indicate that many women who were unhappy with their marriage and wanted to divorce resorted to certain tricks in the face of this restrictive legal policy such as annulment of marriage by apostasy, using iddah as a retroactive marriage impediment and claiming after the marriage to have been a minor when the marriage contract was made. These tricks, which in some cases require penal sanction and fall outside the procedures laid down by law for dissolving marriage, indicate the desperation Ottoman women felt toward obtaining a divorce. This article describes these tricks through the reality presented by the fatwas of the Ottoman muftis who served in Anatolia and Rumelia between the 16th and 18th centuries and interprets them in the light of Hanafī legal doctrine. Using fatwas based on real events as a data source, the article is a study of the history of law that sheds light on the tricks Ottoman women were employed in the face of legal politics that had made it practically impossible to obtain a divorce on their initiative.

Keywords: Ottoman Family Law, Woman, Escape from Marriage, Trick, Mufti

EXTENDED ABSTRACT

The Hanafī madhhab is known to have been dominant in the implementation of Ottoman family law. This dominance gained an official identity beginning in the middle of the 16th century, especially in Anatolia and Rumelia, and exhibited a monopolistic character. This policy was important for legal security and stability and undoubtedly caused some problems, particularly with regard to family law. In the Ottoman family law, women in principle have no right to divorce. A woman obtaining a divorce through court was nearly impossible due to the extremely limited means and very strict procedural rules. Therefore, women were practically stuck in their marriage union in cases such as a husband being absent, being sick to the point of being unable to fulfill the requirements of marital life, leading an immoral life or committing domestic violence. Fatwa collections indicate that many women who were unhappy with their marriage and wanted a divorce employed tricks such as apostasy, using iddah as a retroactive marriage impediment and after getting married that they had been a minor when the marriage contract was initiated. This article focuses on the tricks women used who wanted to divorce and the attitudes of muftis had toward their tricks. Fatwa collections signify that some women who tried to escape from marriage did so by deliberately apostatizing with blasphemous expressions. The Ottoman muftis issued fatwas that apostate women were to be forcefully converted to Islam and remarry their ex-husbands. The purpose of this fatwa policy was to prevent apostasy from being made a common remedy for women want divorce. However, muftis were also found who issued fatwas where the apostate woman should not be forced to renew her marriage if her husband leads an immoral life. Thus, apostasy despite the worldly and otherworldly sanctions, functioned as a means of obtaining divorce when the husband led an immoral life.

The issues in the Ottoman fatwa collections indicate that many women who were unhappy with their new marriages wanted to use iddah as a retroactive marriage impediment. Iddah is the legal period of waiting that a woman must observe after the death of her husband or after a divorce and considered as a continuation of the previous marriage in some ways and therefore prevents a new marriage. A marriage that occurs within iddah is invalid and subject to penal sanction. The Hanafī legal doctrine states that women are reliable about their iddah and their declarations will be approved unless they are beyond the legal periods. However, in many cases, the iddah period can be misstated, leaving this open to abuse. As a matter of fact, numerous questions asked to muftis signify that many women who remarried after confessing that their iddah had ended would later seek recourse to annul their marriage. However, Ottoman muftis do not take the woman's recourse from her confession into consideration if the minimum period of iddah has passed between the divorce from or death of the previous husband and the new marriage. Once a woman observing iddah gives birth or suffers a miscarriage, her iddah is considered to be over. Some women who did not want to wait out their iddah for the widowed period of four months and ten days declared having given birth or suffering a miscarriage in order to annul the new marriage. Muftis did not respond positively to women who would act in this way.

Another trick many Ottoman women would play to escape from marriage was to use their minor status as a retroactive marriage impediment. In Ottoman family law, girls who turn nine were considered past the age of a minor and able to marry of their own free will. The issues asked to the muftis indicate that some girls who'd gotten married at a very early age of their own free will would use their minor status as a reason for annulment. Some girls whose body structure signified that they may have passed the age of a minor and/or who'd consented to marriage by declaring themselves to no longer be a minor would sometimes years later deny their declaration and claim that their marriage had been invalid or wanted to use their right of choice to annul the marriage by expressing that they had just passed the age limit of being a minor. Muftis had negative attitudes toward these types of claims. This article describes these tricks through the reality presented by the fatwas of the Ottoman muftis who served in Anatolia and Rumelia between the 16th and 18th centuries and interprets them in the light of Hanafī legal doctrine. Using the fatwas related to real legal life as a data source, the article is a legal history study that sheds light on the unusual tricks woman employed in the face of Ottoman legal policy that had severely limited their ability to obtain a divorce.

Giriş

Osmanlı aile hukukunun genellikle Hanefî mezhebinin hâkimiyetinde uygulanma alanı bulduğu bilinmektedir. Mezhebin hâkimiyeti özellikle Anadolu ve Rumeli'de on altıncı yüzyılın ortalarından itibaren resmi bir hüviyet kazanmış ve inhisarcı bir karakter arz emiştir.[1] Fetvalar ve mahkeme kararları Osmanlı aile hukukunun çok daha dar bir alana; mezhebin râcih, muhtar veya müftâbih gibi terimlerle anılan rafine görüşlerine hasredildiğini göstermektedir. Şüphesiz hukuki güvenlik ve istikrar için tercih edilmiş olan bu siyaset bilhassa evlilik birliğinin kadın tarafından sona erdirilmesi hususunda bazı kısıtlılıkları da beraberinde getirmiştir. Hanefî hukuk geleneği prensip olarak boşama yetkisi bulunmayan ve kocası *tefvîz* etmedikçe boşama yetkisini kullanamayan kadının evliliği mahkeme yoluyla sonlandırmasını da sınırlı hukuki sebeplere ve sıkı prosedürlere bağlamıştır.[2] Kadının maddi fedakarlıkta bulunup *muhâlea* yoluyla ayrılabilmesi nihai olarak yine kocasını ikna edip boşamaya razı etmesiyle mümkündür. Evlilik bağının kadın yönünden pratikte adeta çözülemez oluşu kocanın gâib olduğu, evlilik hayatının gereklerini yerine getiremeyecek derecede hastalandığı, haysiyetsiz hayat sürdüğü veya evlilik içi şiddete başvurduğu durumlarda bazı mağduriyetlerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı fetva mecmuaları kadınların belirtilen durumlarda ayrılık elde etmek için başvurduğu yollara ışık tutan zengin veriler içermektedir. Nitekim fetva mecmuaları bağlamında yapılan bir araştırmada Osmanlı kadınlarının *tefvîz-i talâk*ı ayrılık elde etme yolu olarak kullandığı gösterilmiştir.[3] Fetvalar muhâlea ve tefrik de dâhil evlilik bağından kurtulmaya hukuki bir yol bulamayan kimi kadınların çare olarak irtidat etme, iddeti geriye dönük bir evlenme engeli olarak kullanma ve nikâhtan sonra evlenme ehliyeti bulunmadığını iddia etme gibi bir takım oyunlara başvurduğunu göstermektedir. Bu çalışma Osmanlı aile hukukunda evlilik birliğini kendi inisiyatifleriyle sonlandırmaları son derece zor olan kadınların ayrılık elde etmek üzere başvurduğu mezkur oyunları betimlemekte ve müftülerin yaklaşımlarıyla birlikte yorumlamaktadır.

Osmanlı hukukuna yönelik teveccühün uzunca bir süredir artarak devam etmesi ve kadın hakları etrafında oluşan farkındalık Osmanlı kadınlarının başta aile içindeki rolleri ve hakları olmak üzere muhtelif yönlerini ele alan zengin bir literatürün meydana gelmesine katkı

1 Bu durum 952/1545 yılından itibaren yirmi sekiz yıl on bir ay şeyhülislâmlık makamında bulunmuş olan Ebussuûd Efendi'nin (öl. 982/1574) "Teşeffu' husûsu diyâr-ı Rûm'da câî olmaya deyu men-i sultânî vâkî olmuştur" şeklindeki ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır. Çorlulu Sinan b. Ramazan, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3407), 62b; *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 914), 63a.

2 Mehmet Akif Aydın, Hanefî mezhebinin kadının tefrik hakkı konusunda daraltıcı yorumu benimsediğini ve Osmanlı toplumunda Hanefî mezhebinin etkisiyle kadının mahkemede boşanma elde etmesinin çok nadir gerçekleştiğini ifade etmektedir. Mehmed Akif Aydın, "Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler", *Sosyal Hayatta Kadın*, haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), s. 166; *Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 123.

3 Bk. Muharrem Midilli, "Gelmezsem İrâdetin Elinde Olsun: Osmanlı Aile Hukukunda Tefvîz-i Talâkın Fetvalara Yansıyan Hükümleri ve Mezhep-içi Çözüm Yolu Olarak İşlevi", *İslam Tetkikleri Dergisi* 12/1 (2022), 1-27.

sağlamıştır.[4] Literatürde kadınların boşanma tasarrufu üzerindeki etkilerinin özellikle ele alındığı görülmektedir. Osmanlı kadınlarının boşanma konusunda aciz ve bütünüyle kocalarına bağımlı oldukları yanında aslında zannedildiği kadar çaresiz olmadıkları, muhâlea veya mahkeme yoluyla boşanma süreçlerini yönetebildikleri de ifade edilmektedir. Ancak bu gibi söylemlerde genellemeden kaçınmakta fayda vardır. İslâm hukuk okulları kadının evliliği mahkeme yoluyla sona erdirme yolları hakkında farklı yaklaşımlara sahip olduğu için Hanefî mezhebinin hâkimiyetinde bulunan Anadolu ve Rumeli ile diğer mezheplerin de etkili olduğu bölgeleri birbirinden ayırt etmek gerekir. Ayrıca bazen çalışmaların odaklandığı şehirlerin ve dönemlerin farklı sonuçlar ortaya çıkarabileceği unutulmamalıdır. Nihayet kadının boşanma sürecinde söz sahibi olduğu izlenimi veren muhâleanın birçok durumda evliliğin ekonomik şiddetle sonuçlanan türü olduğu ve mahkeme yoluyla ayrılığın sınırlı sebeplere ilaveten ayrıntılı usul kuralları nedeniyle yeterince pratik olmadığı ifade edilmelidir. Osmanlı kadınlarının ayrılık elde etme hususundaki bu sınırlılığı ile çalışmada ele alınan irtidat etme, iddeti veya evlenme ehliyetini geriye dönük bir nikâh engeli olarak kullanma gibi hileli yollara başvurmaları arasında irtibat vardır. Gayrimeşru vasıtalarla meşru bir sonuca (ayrılık) ulaşmayı amaçlayan bu yollar geniş anlamıyla *hile*/*hiyel* kapsamında yer almaktadır.[5]

Bu çalışma Osmanlı toplumunda evlilik bağından kurtulmaya çalışan fakat muhâlea ve tefrik de dahil hukuki bir yol bulamayan kadınların başvurduğu oyunları 16.-18. yüzyıllar arasında Anadolu ve Rumeli'de görev yapmış müftülere sorulan meselelerin sunduğu gerçeklik bağlamında incelemektedir. Çalışmanın esas aldığı fetva literatürü yani müftülere bizzat sorulduğu düşünülen meseleleri içeren mecmualar genellikle belirtilen yüzyıllarda üretilmiş ve sonraki iftâ faaliyetlerini derinden etkilemiştir.[6] Fıkıh kitaplarından derlenmiş olan menkul fetvaları/meseleleri içeren mecmualar hukuk tarihi yönünden daha az önemli olmaları nedeniyle dışarda bırakılmıştır. Osmanlı müftülerine bizzat sorulan meselelerden hareket etmesi ve tarihi belge niteliğindeki fetvaları veri kaynağı olarak kullanması çalışmanın hukuk tarihi yönünden önemini artırmaktadır. Fetvanın mahkeme süreçlerindeki işlevi dikkate alındığında kadınların evlilik bağından kurtulmak için başvurduğu oyunların çok daha somut bir şekilde kadı sicillerinde bulunabileceği tahmin edilebilir. Fetva mecmualarında bu çalışmanın ele aldıklarının dışında başka oyunlara ve argümanlara da rastlanmaktadır. Evlilik bağından kurtulmaya çalışan fakat hukuki bir yol bulamayan kadınlar *hürmet-i müsâhere* kapsamında evlenme engeli oluşturmak

4 Bu bağlamda bir literatür incelemesi için bk. Betül İpşirli Argıt, "Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5, (2005), 575-621.

5 Hiyel terimi ve hilenin ortaya çıkış sebepleri için bk. Saffet Köse, "Hiyel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/170-178.

6 16.-18. Yüzyıllarda Anadolu ve Rumeli'de görev yapmış müftülere sorulan meseleleri içeren fetva mecmuları için bk. Şükrü Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 254-319.

için gayrimeşru girişimde bulunabilir[7], yalancı şahitlerle boşanma davası açabilir[8], mehr-i müsemmanın kendi rıza verdiği miktardan az tesmiye edilmiş olmasını nikâhtan çok sonra bile fesih gerekçesi olarak kullanabilir[9], nikâhın hâkim izni olmadan yapıldığını ileri sürerek evlilik bağından kurtulmaya çalışabilir[10], gerçekte vermeyi düşünmediği bedeli teklif etmek suretiyle muhâlea elde edebilir[11], nüşûz etmek suretiyle kocasını boşamaya zorlayabilir[12] ve hatta gayrimüslimse Müslüman olmak suretiyle amacına ulaşmak isteyebilir.[13] Osmanlı aile hukukunun evlilik birliğini sonlandırmak için vazettiği usullerin dışında kalan ve bazen cezai müeyyideye tabi olan bu yollar müstakil çalışmalarda ele alınabilir.

1. "Bir gün senden boş düşmek için küfür söylerim"

Osmanlı aile hukukunda eşlerden birinin küfre düşüren bir söz sarf etmesi nikâhın geçersiz hâle gelmesine sebep olur. Hanefî mezhebindeki hâkim görüşe göre nikâhın geçersiz hâle gelmesi talâk hükmünde değildir; taraflar nikâhın feshiyle ayrılmış sayılır. Ayrılık bâin haramlık

7 "Zeyd'in zevcesi Hind Zeyd'in zevce-i âhardan olan oğlu Amr için 'Ben Amr'ı bi-şehvet takbîl ettim' deyip Zeyd Hind'in an-şehvet takbîlini inkâr eylese Hind'in kavliyle Hind Zeyd'den tefrik olunur mu? el-Cevab: Olunmaz". Minkârîzâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 0854), 114b. "Zeyd'in müştehat olan zevcesi Hind 'Zeyd'in babası Amr beni şehvet ile messetti' deyip lâkin Zeyd Hind'i tasdîk etmeyip ve Amr'ın şehvet ile messettiğine zann-ı gâlibi dahi olmasa mücerred Hind böyle demekle Zeyd'e haram olur mu? el-Cevab: Olmaz". Debbağzâde Numân Efendi, *Fetâva'n-Nu'mâniyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1080), 27b-28a.

8 "Hind zevci Zeyd'den 'Sen beni talâk-ı selâse ile tatlîk eyledin' deyu dâva ve Zeyd inkâr etmekle Hind müddeâsını hâkim huzûrunda isbat ettikten sonra Hind 'Benim dâvam ve şahitlerim kezibdir' deyip kable'l-hülle nefsini Zeyd'e tezvîce kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz". Menteşzâde Abdürrahîm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm* (İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Ma'mûre, 1243), 1/174.

9 "Mes'ele: Zeyd Hind'i tezvîc edip sekiz ay tasarruf eyledikten sonra Hind 'Ben altı bin akçe mehrile nikâha izin verdim idi, dört bin akçe mehrile aldığını hâliyâ bildim, kabul eylemezin' deyu hâkime kenduyi Zeyd'den tefrîk ettirmeye kâdire olur mu? Cevab: Vâkıa öyle olsa olur. Zeyd altı bini kabul etmezise". Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1028), 38a.

10 "Mes'ele: Zeyd mu'tekası Zeyneb-i bâliğaya 'Seni zevceliğe Zeyd'e verdim dese Zeyneb de 'Kabul ettim' dese Zeyd dahi bil-muvâcehe 'Kabul ettim' dese bu vechile şuhûd mahzarında olsa sonra Zeyneb 'İzn-i kadı olmadan oldu' deyu Zeyd'e varmayıp âhara varmaya şer'an kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz". İbnü'l-Edhemî Sâdî b. Hüsâm el-Mağnisâvî, *Mecmûa-i Fetâva* (Atıf Efendi Kütüphanesi, 2835), 64b; "Zeyd sağîre kızı Hind'i Amr'ın sağîr oğlu Bekir'e verdim deyip Amr dahi 'Hind'i Bekir için alıverdim' deyip ba'dehu Hind bâliğa oldukda 'Nikâh izn-i hâkimle olmamıştır' deyu Bekir'e varmamaya kâdire olur mu? el-Cevab: Şuhûd mahzarında âdetçe nikâh-ı şer'î olduysa olmaz". Veli b. Yûsuf (Yegan) el-İskilibî, *Mecmau'l-fetâvâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 151), 76b.

11 "Hind mehrini zevci Zeyd'e 'Bedel-i hul' verip dört bin akçe dahi vereyin beni boşa' dediği sicil olunup Zeyd Hind'i bâin talâk boşadıktan sonra Hind Zeyd'e 'Dört bin akçeyi vereyim dedim idi, vermem' demeye şer'an kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz". Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1067), 42b.

12 "Hind zevci Zeyd'den yirmi gün mikdârı firar edip nâmahremler ile sâkine olıcak Hind Zeyd'den boş olur mu? el-Cevab: Olmaz, ammâ boşayacaktır". Boyabâdî, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 33b.

13 "Hind-i Nasrâniyye şeref-i İslâmla müşerrefe olduktan sonra zevci Zeyd-i Nasrânî dahi ibâ etmeksizin bir gün sonra şeref-i İslâmla müşerref olup Hind ile ezvâc muâmelesi murad eylese Hind mücerred 'Bir gün sonra İslâm'a gelmekle mübâne olmuş olurum' deyu Zeyd'i men'e kâdire olur mu? el-Cevab: olmaz". Seyyid Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye mea'n-nukûl* (İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1266), 29.

mertebesindedir ve nikâh yenilenmeden meydana gelen ilişki zina hükmündedir.[14] Osmanlı müftüleri evlilik içinde tarafların sarf ettiği küfre düşüren sözler nedeniyle tecdid-i iman ve nikâh etmelerini gerekli görür.[15] Evliliğinden mutlu olan ya da ayrılmayı göze alamayan bir kadın kocasından sadır olan küfür söz ya da fiilin gerekli kıldığı tecdid-i nikâha rıza verir. Fakat aynı durum evliliğinden mutlu olmayan bir kadın için ayrılma fırsatı teşkil eder. Nitekim bu fırsatı değerlendirmek isteyen birçok Osmanlı kadınının nikâhın ortadan kalktığını öne sürerek dava açtığını gösteren yeterince veri bulunmaktadır.[16] Mahkeme nikâhın geçersiz hâle geldiğine karar verirse kadın tecdid-i nikâha rıza vermeyecek, küfre düşüren söz kocasından sadır olduğu için nikâhı yenilemeye zorlanamayacak ve mehrini de alarak evlilik bağından kurtulmuş olacaktır. Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi (öl. 982/1574) bu bağlamda "Güçle nikâh lâzım değil, küfür kendi[n]den sâdır olmamış ki icbar oluna" ifadesini kullanmaktadır.[17] Benzer şekilde Şeyhülislâm Hocazâde Esad Efendi (öl. 1034/1625) küfür sözden dolayı tecdid-i imana muhtaç olan taraf koca ise karısının nikâha rıza vermeyip iddetten sonra başka biriyle evlenebileceğini belirtmektedir.[18]

Osmanlı müftülerine sorulan meseleler evlilik bağından kurtulmaya çalışan bazı kadınların bizzat küfür söz sarf etmeyi nikâhı feshetme yolu olarak kullanmak istediğini göstermektedir. Fakat uhrevi yönden ağır bir mesuliyet gerektiren bu yol dünyevi yönden de her zaman amaçlanan neticeyi garanti etmez. Zira müftüler genellikle küfür söz sarf eden kadının zorla imana ve nikâha döndürülmesi gerektiğini beyan ederler. Şeyhülislâm Şemseddin Kemalpaşazâde (öl. 940/1534) küfre düşüren bir söz söyleyen bir kadının tecdid-i nikâha rıza vermeyip "Ben boş olmuşam, min-ba'd erime varmazan" demesi hâlinde nikâha cebredileceği görüşündedir.[19] Kadının ifadesi küfre düşüren sözü evlilik bağından kurtulmak için kasten söylediği izlenimi

14 Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, t.y.), 5/46-47; Veli b. Yûsuf, *Mecmau'l-fetâvâ*, 104a, 104b; Çorlulu Sinan, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 79b.

15 Muharrem Midilli, "Osmanlı Toplumunda Evlilik İçi Şiddetin Fetvalara Yansıyan Suretleri ve Müftülerin Lazım Gördüğü Müeyyideler" *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 38 (2021), 134-135.

16 Çivizâde Mehmed Efendi'nin (öl. 954/1547) bir fetvasında anlatılanlara göre bir kişi karısını hamamın dışında bir yere gitmemesi hususunda birçok defa tembihledikten sonra (hâlâ) kendi rızası üzere olmadığı gerekçesiyle tedip eder. Bir gün sonra karısı kendisine tedip zamanında sarf ettiği sözlere atıfla 'Ol zamanda sen bana kâfir dedin idi, ben senden boş oldum' der. Şeyhülislâm'a göre koca karısına kâfir demediğine yemin ederse salt kadının sözüyle amel edilemez. Boyabâdî, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 32b; Ebussuûd Efendi "Kızılbaş'a varıp mezhebine giren Zeyd'in zevci Hind bunda zevc-i âhara tezevvüce kâdire olur mu?" sorusuna "Olur, muhakkak ise" cevabını vermektedir. Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi*, 48b; Benzer bir durum Hoca Sâdeddin Efendi'nin (öl. 1008/1599) bir fetvasında da görülmektedir. Müstefti bir kişinin henüz boşamadığı karısının 'Sen Celâlî ile gezip anlar ile eyledikleri zulüm ve hevâlarına tâbi olduğun için ben boş oldum' diyerek başka bir kişiyle evlenip evlenemeyeceğini sormaktadır. Sâdeddin Efendi'ye göre koca kendisine nispet edilen fiili "istihlâl yahut istihfaf" yoluyla yapmışsa imanı fâsid olacağından karısı başkasıyla evlenebilir. Hoca Sâdeddin Efendi, *Fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2728), 5a. Ömer Korkmaz incelediği 18. yüzyıl Adana mahkeme kayıtlarında kocanın irtidat etmesi sebebiyle talep edilen boşanmaların mevcut boşanma davalarının yüzde yirmisinden daha fazlasını teşkil ettiğini ifade etmektedir. Ömer Korkmaz, *Osmanlı Aile Hukuku (18. Yüzyıl Adana Örneği)* (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018), 143-148.

17 Veli b. Yûsuf, *Mecmau'l-fetâvâ*, 104a.

18 Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (İstanbul: İstanbul Müftülüğü, 157), 1/17a.

19 İbnü'l-Edhemî, *Mecmûa-i Fetâva*, 65b.

uyandırmaktadır. Şeyhülislâm Çivizâde Mehmed Efendi'ye sorulan bir meseleye göre Müslüman bir kadın, kocası başka bir şehre gidince *kâfire* şekline girer ve bazı Müslümanların yanına gelip kendisine İslâm'ı telkin etmelerini söyler. Bu kişiler kadını ihtida ettirdikten sonra başka biriyle evlendirseler nikâh sahih olur mu ve mehir gerekir mi? Şeyhülislâm kadının eski kocasıyla evlenmeye zorlanacağını ve mehir gerekeceğini ifade etmektedir.[20] Kadının başka bir şehre giden kocasının ardından nikâhı geçersiz hâle getirmek amacıyla irtidat ettiği anlaşılmaktadır. İhtida ettikten hemen sonra başka biriyle yeni bir evlilik yapması da kadının irtidat sebebi hakkında fikir vermektedir. Ebussuûd Efendi'ye yöneltilen bir meselede kocasına bî-huzûr olup "Bir gün senden boş düşmek için küfür söylerin" diyen bir kadına ne gerekeceği öğrenilmek istenmektedir. Şeyhülislâm kadının küfür söylemeğe azmettiği gibi *kâfire* olup kocasından bâin olacağını ama zorla İslâm'a sokulup nikâhının yenileneceğini belirtmektedir. Kadın tecdid-i nikâha razı olmazsa kadı tarafından mahkemeye celp edilecek ve iki şahit huzurunda nikâhlanacaktır.[21] Zira kadın evlilik bağından kurtulmak için kasten irtidat etmiştir. Kadının zorla iman ettirilip nikâhlanmasının sebebi Ebussuûd Efendi'nin başka bir fetvasında izah edilmektedir. Şeyhülislâm bir kimsenin karısının mürted olması hâlinde ayrılık meydana geleceğini fakat "bu babı sedd için" kadının hapsedilip tecdid-i iman ve nikâh ettirilmesi gerektiğini belirtmektedir.[22] Başka bir ifadeyle küfür söz söyleyen kadının imana ve nikâha zorlanmasının sebebi irtidat etmenin kadınlar tarafından evlilik bağından kurtuluş çaresi olarak kullanılmasını önlemektir. Zira kadının boşama yetkisi bulunmadığı ve tefrik hakkının çok sınırlı olduğu bir hukuk düzeninde irtidat etmek ağır dünyevi ve uhrevi yaptırımlarına rağmen evlilik birliğinden kurtulmanın son çaresi hâline gelebilirdi. Nitekim yukarıdaki fetvalar yaygınlığı bilinmemekle birlikte Osmanlı kadınları arasında böyle bir eğilimin bulunduğuna işaret etmektedir.

Kasten küfür söz söylemenin evlilik birliğini sonlandırma yolu olarak kullanılması fikrinin kadınlara bazen hukuku bilen kişiler tarafından verilmiş olması şaşırtıcıdır.[23] Zira kasten küfre düşüren bir söz sarf etmek amelleri iptal eden ve tecdid-i iman gerektiren büyük bir günah olmanın yanında irtidat suçu kapsamında cezai yaptırıma tabidir. Hanefî ceza hukuk geleneğinde mürted olan kadın -ölümle yargılanan erkeğin aksine- hapis ve tazirle cezalandırılmaktadır.[24] İrtidat etmenin ağır dünyevi ve uhrevi yaptırımlar gerektirdiği bilinmesine rağmen evlilik bağından kurtuluş yolu olarak önerilmesi çaresizliğin boyutlarını görmek açısından önemlidir.

20 Boyabâdî, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 25b.

21 Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi*, 48b; Veli b. Yûsuf, *Mecmau'l-fetâvâ*, 104a; Çorlulu Sinan, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 79b.

22 Veli b. Yûsuf, *Mecmau'l-fetâvâ*, 104a.

23 İrtidat etmek başka meselelerde de hukuk insanları tarafından çare olarak tavsiye edilmiş görünmektedir. Nitekim Ebussuûd Efendi'nin cevapladığı bir meselede tavsiyede bulunan kişi bir nâibdir. Meselede anlatılana göre karısını üç talâkla boşamış olan kişi hülleye razı değildir. Nâib çıkış yolu olarak kendisine 'Kâfir ol, yine Müslüman ol' demiştir. Bu kişi nâibin dediğini yaparsa ve nâib tarafından karısı kendisine nikâhlanırsa nikâh sahih olur mu? Şeyhülislâm'a göre nâib kocadan evvel kâfirdir, ikisinin de katli mubahtır ve nikâhın sahih olması mümkün değildir. Çorlulu Sinan, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 80a.

24 Mevkûfatî Mehmed Efendi, *Mülteka Tercümesi Mevkûfât* (Dersaâdet: Matbaa-i Osmâniyye, 1312), 1/354-355.

Ebussuûd Efendi'ye sorulan bir meseleye göre bir kadın *ehl-i ilm* olan bir kişiye kocasından boş olma yolunun ne olduğunu sorunca o kişi "Sen bazı kimesneler huzûrunda 'Ben kâfire oldum' de" şeklinde cevap verir. Müstefti, kadının boş olmak için bu yolu denemesi hâlinde ne gerekeceğini öğrenmek istemektedir? Şeyhülislâm'ın cevabı hayli serttir: Kadından evvel o *melûn* kâfir olup katli mübah olur. Kadın tekrar imana getirilip cebren kocasına nikâhlanır.[25] Fetvada sadece irtidat eden kadın değil, fikri veren bilgili kişi de kafir sayılmaktadır. Bununla birlikte Ebussuûd Efendi başka bir fetvasında irtidat etmenin bir ayrılık yolu olarak kullanılmasını bu kadar ağır yargılamaz ve âdeta görmezden gelir. Müstefti küfre düşüren bir söz sarf eden evli kadına tecdid-i iman ve tecdid-i nikâh ettirmek için hangi düzeyde cebir uygulanacağını sormaktadır. Şeyhülislâm'a göre kadın küfür kelimesini kocasının kötü ahlakından (*sû-i hulk*) dolayı irtikap etmişse hâkim tarafından icbar edilmemelidir.[26] Kocanın kötü ahlaklı oluşu kadının küfre düşüren söz sarf etme amacını açıklamaktadır. Şeyhülislâm hâkimin kadını nikâha zorlamaması gerektiğini söyleyerek kadının amacını gerçekleştirmesine izin vermektedir. Böylece irtidat -uhrevi ve cezai sorumluluğu bir yana- kocası kötü ahlaklı olan bir kadın için evlilik birliğini sonlandırmaya hiçbir çare bulunmadığı durumlarda işlevsel hâle gelmektedir.

İrtidat eden ve tecdid-i nikâha yanaşmayan bir kadına uygulanacak olan cebrin mahiyeti Ebussuûd Efendi'nin bir fetvasında izah edilmiştir: İslâm'a getirmek *cebr-i şedîd* ve *habs-i medîd* ile olur. İslâm'a gelen kadın hâkim tarafından cebren iki şahit huzurunda kocasına nikâhlanır. Koca nikâhlısı olan kadını cebirle evine götürür.[27] Görüldüğü üzere kocasından boş düşmek için kasten irtidat etmiş olan kadın üç ayrı cebire maruz kalmaktadır. Bunlar hâkim tarafından zorla Müslüman yapılmak, hâkim tarafından zorla nikâhlanmak ve koca tarafından zorla eve götürülmektir. "Dinde zorlama yoktur" genel kuralının istisnasını teşkil eden durumlarda Hanefî geleneği zorla İslâm'a getirilen kişiyi istihsanen Müslüman kabul etmektedir. Zira imanın iki rüknünden biri olan dil ile ikrar kendisinden sadır olmuştur. Diğer rükün olan kalp ile tasdikin de kendisinde bulunduğu varsayılmaktadır.[28] Hanefî aile hukukunda bir kişinin cebren ve ikrah altında evlendirilmesi yasaklanmış olsa da hukuken geçerli kabul edilmektedir.[29] Kadının zorla da olsa Müslüman yapılması ve nikâhının yenilenmesi üçüncü bir zorlamaya yani kocanın karısını zorla alıp evine götürmesine hukuki meşruiyet kazandırmıştır. Kadın küfür söz söyledikten sonra kendiliğinden tecdid-i iman ederse eski kocasının talep etmesi hâlinde sadece nikâha zorlanır. Sabık Karahisar kadısı Mehmed Karahisârî tarafından nakledilen bir fetvada kendisinden kelime-i küfür sadır olup daha sonra tecdid-i iman eyleyen bir kadının kocası tarafından nikâhlanmak istenmesi hâlinde mehri ile nikâha zorlanacağı ifade

25 Veli b. Yûsuf, *Mecmau'l-fetâvâ*, 104a-b; Çorlulu Sinan, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 79b-80a.
26 Veli b. Yûsuf, *Mecmau'l-fetâvâ*, 104b.
27 Veli b. Yûsuf, *Mecmau'l-fetâvâ*, 104a; Çorlulu Sinan, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 79b.
28 Zeynüddin Zeyd b. İbrahim İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik* (Beyrut: Şirketü Alâüddin, t.s.), 8/88
29 Süleyman b. Veli el-Ankaravî, *Tercümetü'l-Gurer ve'd-Dürer* (İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1292), 1/242; Mevkûfâtî, *Mülteka Tercümesi*, 1/245.

edilmektedir.[30] Böyle durumlarda sadece tecdid-nikâh ve eve götürme şeklinde iki zorlama söz konusu olacaktır. Nâkibüleşraf Muhammed Rıza Efendi (öl. 1169/1755), "Küfür söyleyen avrat ki zevcinden bâin olup kavl-i muhtâr kadı cebreder nikâha ve sağîreyi velîsi cebreder ve abd ve emeyi mevlâsı cebreder dediklerinden murâd nedir, nice cebreder?" şeklindeki soruya "Hemân nikâh eder, rızası nafiz olur" şeklinde cevap verir.[31] Soruda hâkimin irtidat eden kadını nikâha zorlaması diğer örneklerle birlikte *velâyet-i icbar* kapsamında değerlendirilmektedir. Başka bir ifadeyle hâkim, veli ve efendinin sırasıyla irtidat eden kadın, küçük ve köle hakkında beyan ettiği rızası nafiz ve geçerli olur.[32]

Evlilik bağından kurtulmak için kasten küfre düşüren bir söz sarf etmek dünyada cezai müeyyide ve ahirette azap gerektirmenin yanında evlilik birliğini sonra erdirmek için vazedilmiş olan usullerin dışında kalması yönünden de hukuk dışı bir yoldur. Ne var ki fetva mecmualarına yansıyan meseleler evlilik bağından kurtulmaya çalışan kimi Osmanlı kadınlarının amaçlarına ulaşmak için bu yola başvurabildiğini göstermektedir. Evlilik bağından kurtulmaya çalışma nedenleri kocalarının sebep olduğu mutsuz evlilikleri veya kendi kötü ahlakları olabilir. Kadınların ağır dünyevi ve uhrevi yaptırımlara maruz kalma pahasına irtidadı göze almalarında meri hukuk düzeninin kendilerine pratik bir ayrılık yolu sunmayan siyasetinin etkili olduğu açıktır.

2. "İddetim içinde idim, beynimizde olan akid fâsiddir"

Osmanlı aile hukukunda evliliği her hangi bir sebeple sona eren bir kadının yeni bir evlilik yapabilmesi için iddet beklemesi gerekir. Zira rahminin önceki evlilikten temizlenmesi lazımdır.[33] İddetin içerdiği umumi menfaatler kadının önceki evlilikten hamile olmadığının anlaşıldığı hallerde bile beklemesini gerektirir ve geçici evlenme engeli meydana getirir. Bâin boşama, tefrik veya vefat nedeniyle meydana gelen ayrılıklarda nikâhın kendisi bulunmasa bile eseri bazı haklar üzerinden iddet bitene kadar devam eder. Ric'î boşamada nikâh zaten bütün yönleriyle iddet sonuna kadar mevcuttur.[34] Bu nedenle iddet beklemekte olan bir kadının yeni bir evlilik yapması yasaktır ve yaptırıma tabidir. Temel hukuki yaptırım tarafların tefrik edilmesidir. Cezai yaptırım tazir veya haddir. Kurucu Hanefî imamlar iddet bekleyen bir kadınla evlenip zifafa giren kişinin ilişkiyi helal zannetmiş olması hâlinde tazir cezasına çarptırılacağı görüşündedir. Failin haramlığı bilerek hareket etmiş olması hâlinde Ebû Hanîfe

30 Mehmed Karahisârî, *Fetâvâ-yı Karahisârî* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler-Türkçe, 924), 31b.

31 Seyyid Muhammed Rıza b. Ahmed el-Kırımî, *Fetâvâ-yı Rıza* (Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 3534), 37b.

32 Seyyid Muhammed Rıza, *Fetâvâ-yı Rıza*, 37b-38a.

33 Fahrüddîn Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1313), 3/27.

34 Mevkûfatî, *Mülteka Tercümesi*, 1/253; Mahmud Esad Seydişehrî, *Kitâb-ı nikâh ve talâk* (Dersaâdet: Matbaa-i Hayriyye, 1326-1328), 141.

yine tazir; Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed zina haddini gerekli görür.[35] Osmanlı müftüleri genellikle Ebu Hanife'nin görüşünü dikkate alarak fetva vermişlerdir.[36] İddet içinde olmasına rağmen yeni evliliğe onay veren kadın da cezai yaptırıma tabidir. Nitekim Ebussuûd Efendi iddeti devam ettiği halde bitti sanıp yeni bir evlilik yapan kadın hakkında, "Ta'zîr-i şedîd lâzımdır; sanmak özür değildir" ifadelerini kullanmaktadır.[37] Zira kadın gerçekten yanılmış olsa bile sadece kendisine değil, bütün bir topluma ait olan menfaatlerle ilgili çok temel bir hukuk kuralını ihlal etmiştir. Yanılmış olduğunu yeni evliliği içinde dile getiren kadın iddeti geriye dönük bir evlenme engeli olarak kullanmak ve evlilik bağından kurtulma fırsatı olarak değerlendirmek istemiş olabilir. Bu ihtimal Şeyhülislâm'ın şiddetli tazir cezasının ağırlığını ve gerçekte önlemeyi amaçladığı şeyi açıklamaktadır.

İslâm/Osmanlı aile hukukunda iddet süresinin evlilik bağı, nesep, mirasçılık ve yeni evlilik gibi önemli hukuki durumlarla ilgili olmasına rağmen büyük ölçüde kadının yanıl(t)malara açık kişisel tespit ve bildirimine bağlanmış olması dikkat çekicidir.[38] İddetin bir saat önce ya da sonra bittiğinin haber verilmesi çok önemli hakların elde edilmesine ya da kaybedilmesine sebep olabilir. Gerçi dört ay on gün olan ölüm iddeti ya da üç ay devam eden *âyise* iddeti herkes tarafından kolayca takip edilebilir. Fakat bunlardan birincisi hamile kadının mezkur süreyi beklemeden doğum ya da düşük yapmasıyla da sonlanabileceği için bazen yine kadının özel bildirimine bağlıdır.[39] İkincisi de kadının âyise olduğunu beyan etmesine bağlı olarak belirlenmektedir. Genel kural olarak kadınlar iddetle ilgili bildirimlerinde güvenilir kabul edilir. Bununla birlikte hukuk geleneğinde iddet çok önemli haklarla ilişkili olduğu için bütünüyle kadının bildirimine hasredilmemiş ve bazı asgari müddetler tayin edilmiştir.[40] Ebu Hanife'ye göre iddetin en az süresi altmış gün, İmâmeyn'e göre otuz dokuz gün (ve gusül için)

35 Burhaneddin Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, tahk. Abdülkerim Sâmî el-Cündî (Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004), 4/433.

36 Bk. Muharrem Midilli, "Osmanlı Aile Hukukunda Müftülerin Ceza Lazım Gördüğü Yaygın Bir İhlal: Nikâh Engeli Varken Evlenmek", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 32/3 (2021), 675-676.

37 Ertuğrul Düzdağ, *Ebussuûd Efendi Fetvaları* (Kapı Yayınları, İstanbul, 2012), 49.

38 Müftülere sorulan meseleler kadınların iddetleri konusunda yanılabildiklerini göstermektedir. Fetvalarda boşandıktan sonra doksan veya yüz gün içinde üç hayız görüp iddetinin bittiğini ikrar eden kadınların evlendikleri, ikrar vaktinden dört ay on gün, dört ay on beş gün gibi kısa süreler içinde doğum yaptıkları, çocuğun nesebinin eski kocaya bağlandığı ve yeni evliliğin geçersiz sayıldığı görülür. Zekeriyyâzâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 1116), 47a; Yenişehirli Abdullah b. Mehmed, *Behcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl* (İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1266), 109-110. Boşanan bir kadının iddeti bitti sanılarak nikâhlanmasından üç ay sonra düşük yapması hâlinde yeni evliliği sahih kabul edilmez. Seyyid Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, 103. Yine boşanmasının üzerinden yetmiş gün geçtikten sonra üç hayız görüp iddetinin bittiğini söyleyerek yeni bir evlilik yapan kadın evlilik vaktinden otuz gün sonra düşük yaptığında evlilik akdi geçersiz kabul edilir. Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, 50.

39 "Zeyd'in mutallakası Hind-i hâmil talâktan on iki gün sonra müstebînü'l-hılka bir veled sakt ü iskat ettim dedikde tasdîk olunup iddeti münkaziye olur mu? el-Cevâb: Olur". Manisalı Evliyazâde Ali b. İbrahim, *Melceü'l-müftîn fî vâkıâti'l-müsteftîn* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler-Türkçe, 3218), 151b.

40 İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 4/160.

üç saattir.[41] Osmanlı müftülerinin genellikle *kavl-i muhtar* olarak niteledikleri Ebu Hanife'nin görüşüyle fetva verdikleri anlaşılmaktadır.[42] Fetvalarda otuz dokuz gün, kırk gün, kırk beş gün, elli gün, elli dört gün, elli beş gün vs. içinde üç hayız görüp iddetinin bittiğini söyleyen kadınlar tasdik edilmez ve muhtar olan görüşe göre en az altmış gün beklemeleri gerektiği ifade edilir.[43] Müftüler altmış günde üç hayız görerek iddetinin bittiğini söyleyen bir kadının inandırıcı bulunduğu takdirde yeni bir evlilik yapmasını tasvip ederler.[44] Yine talâk ya da muhâlea yoluyla boşanmış olan bir kadın belirtilen asgari süreler geçmeden önce doğum ya da düşük yaparsa iddeti bitmiş olur. Fakat kocası durumdan şüphelendiğinde karısına yemin verdirebilir.[45] Zira kadın gerçeğe aykırı olarak salt kocasının ricatını önlemek amacıyla yalan iddiada bulunmuş olabilir. İddeti bitiren doğum ya da düşüğün talâktan sonra meydana gelmiş olması gerekir. Talâktan -birkaç dakika bile- önce meydana gelmiş olan doğum ya da düşüğün iddet üzerinde etkisi yoktur.[46]

Osmanlı fetva mecmularında yer alan meseleler evlilik bağından kurtulmaya çalışan birçok kadının iddeti geriye dönük bir evlenme engeli olarak kullanmak istediğini göstermektedir. Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'ye (öl. 1021/1612) sorulan bir meseleye göre kocası vefat etmiş olan bir kadın iddeti bittikten sonra yeni bir evlilik yapmış ve *halvet-i sahîha* meydana gelmiştir. Salt *kenduyi tefrîk için* iddetinin bitmediğini söyleyen bu kadının sözüne itibar edilir mi? Cevap olumsuzdur.[47] Olumsuz cevabın gerekçesi fetvada işaret edildiği üzere kadının

41 Mevkûfatî, *Mülteka Tercümesi*, 1/281. "Mes'ele: Zeyd zevcesine talâk verip kırk gün mürûr ettikten sonra mutallaka-i mezkûre bu müddet içinde 'Üç kerre hayz gördüm müddet-i iddetim münkaziye oldu' deyu haber verse kavline tasdîk olunur mu? el-Cevâb: Ekall-i müddet-i hayz ki mer'e-i hürre anda tasdîk oluna İmâm Ebû Hanîfe rahimehullah katında altmış gündür, İmâmeyn katlarında otuz dokuz gündür. Şeyhülislâm iğtisal için üç saat dahi ziyâde eylemiştir. Eğer mutallaka-i mezkûre 'Otuz dokuz gün üç saatte müddet-i iddetim tamam oldu' deyu haber verse İmâmeyn katlarında kavline tasdîk olunup amel olunur. Zira nisâ erhâmında olandan ihbarda emînelerdir". Ali Akkirmânî, *Fetâvâ-yı Akkirmânî* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi, 98), 27b.

42 Nitekim Osmanlı müftülerinin sıklıkla atıf yaptığı *el-Fetâva'l-Hâniyye*'de bu görüşün *muhtar* olduğu ifade edilmektedir. Ebü'l-Mehâsin Fahreddin Hasan b. Mansûr Kâdîhan, *el-Fetâva'l-Hâniyye* (*el-Fetâva'l-Hindiyye* kenarında) (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1310), 1/552.

43 Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 1/15b, 18b; 2/5a; Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 46a; *Mecmûatü'l-fevâid*, 51b, 57a; Seyyid Muhammed Rıza, *Fetâvâ-yı Rıza*, 47a.

44 Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 46b; Minkârîzâde, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 131a; Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311), 102; Abdürrahîm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 1/268.

45 "Mes'ele: Hind erinden boşandıktan sonra yirmi altıncı gün zevc-i âhara varmak şer'an câiz olur mu? el-Cevab: Olur. Eğerçi hamli olup doğurursa". Veli b. Yûsuf, *Mecmau'l-fetâvâ*, 100b. "Mes'ele: Zeyd'in mutallakası olan Hind yirmi günden evvel 'Müstebînü'l-halk oğlan düşürdüm' demesine itibar olunup Amr'a nikâh câiz olur mu? el-Cevab: Tasdîk olunur. Zevci töhmet ederse yemin verilir". Üsküdârî Pîr Mehmed Efendi, *Muînü'l-müftî fi'l-cevâb ale'l-müsteftî* (Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 133), 64a; Hind-i hâmil zevci Zeyd ile mehri üzerine hul' olduktan sonra on gün mürûrunda Hind vaz-ı haml eylese iddeti münkaziye olmuş olur mu? el-Cevab: Olur. Minkârîzâde, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 133a.

46 "Hind zevci Zeyd'den bir müstebînü'l-hılka sıkt ilkâsından üç gün sonra Zeyd Hind'i tatlîk ve ibâne edip ba'dehu Hind sıkt-ı mukaddem ile iddeti münkaziye olup âhara tezvîci sahih olmak zannı ile nefsini Amr'a tezvîc edip ba'dehu Amr'ın duhûlünden sonra Hind üç hayz görüp ve dört ay mudiyyinden sonra nikâhın fesâdı müteayyin oldukda tekrar Hind Amr'a nefsini tezvîc murad edicek Hind'e tekrar iddet lâzım olur mu? el-Cevab: Olmaz". Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 46b.

47 *Fetvâ Mecmûası* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2867), 17a.

mezkur iddiayı salt kocasından ayrılabilmek için dile getirmiş olmasıdır. Kadın dört ay on gün olan hukuki müddeti tamamladıktan sonra iddetinin henüz bitmediğini iddia ediyorsa önceki evliliğinden hamile olduğunu yeni fark etmiş demektir. Ancak olağan dışı bu durumda bile tefrik için ümitlenmesi için hukuki bir sebep yoktur. Nitekim Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi (öl. 1156/1743), kocasının vefatından dört ay on gün geçince yeni bir evlilik yapan bir kadının vefattan altı ay sonra müteveffa kocasından hamile olduğunu ve iddet içinde kıyılmış olan nikâhın sahih olmadığını söyleyerek ilişkiden kaçınamayacağını ifade etmektedir. Nükulde *Tatarhâniyye*'den yapılan nakle göre vefat iddeti beklemekte olan bir kadın hamile olmadığını ifade eder ve daha sonra iddet içinde hamile olduğunu söylerse sözüne itibar edilir. Fakat vefatın üzerinden dört ay on gün geçtikten sonra hamile olmadığını ifade etmesine rağmen daha sonra hamile olduğunu söylerse tasdik edilmez. Bununla birlikte kocasının vefatından altı aydan daha az bir zaman içinde doğum yaparsa sözü kabul edilir ve iddetinin bittiğine dair daha önceki ikrarı bâtıl olur.[48] Başka bir nüshada bu aktarımın altında *el-Bahrü'r-râik*'ten nakille iddetin bitişinin kadının bildirimine hasredilmeyeceği, ayrıca iddetin bitebileceği bir müddetin geçmesinden sonra yeni bir evlilik yapmasının dikkate alınacağı ve yeni evlilik yapması iddetinin bittiğini ikrar anlamına geldiği için artık aksini söylese de dinlenilmeyeceği ifade edilir.[49] Görüldüğü üzere hukuk düşüncesi kadının dört ay on gün süren vefat iddet süresi bittikten sonra yeni bir evlilik yapmasını iddetinin bittiğine dair ikrar olarak kabul etmektedir. Bu nedenle bir önceki meselede vefattan dört ay on gün geçtikten sonra iddetinin bitmediğini söyleyen kadının tasdik edilip ikrarının geçersiz sayılabilmesi için vefattan sonra altı ay içinde doğum yapması gerekmektedir.

Osmanlı müftüleri kadınların önceki evliliklerinden olan iddetlerinin bitip bitmediği hususunda iddetin asgari sürelerini dikkate alarak görüş bildirir. Şeyhülislâm Abdülkadir Hâmidî Çelebi (öl. 955/1548) boşanmış olan bir kadının iddetinin bittiğini söyleyip yeni bir evlilik yaptıktan sonra daha zifaf yaşanmadan "Benim iddetim tamam olmadı idi, nikâh sahîh değildir" diyerek kocasına varmaktan şer'an kaçınıp kaçınamayacağını soran kişiye "Talâk-ı evvel ile nikâh-ı sâni ortasında iki ay ya artık olsa elinden gelmez" cevabını verir.[50] Buna göre kadının boşanması ile yeni evliliği arasında altmış gün veya daha fazla zaman geçmişse öne sürdüğü iddet argümanı kocasına varmasına mani olmayacaktır. Hocazâde Esad Efendi'ye sorulan bir meselede iddet beklemekte olan bir kadınla evlenen kişinin daha sonra kadına "Sen inde'n-nikâh inkızâ-i iddeti ikrâr ettin" dediği ve ikrarı ispat ettiği anlatılmaktadır. Kadın bu iddiayı kabul etmese ve nikâh sırasında iddeti içinde olduğuna yemin etse kendini tefrik ettirebilir mi? Şeyhülislâm müddet iddetin bitimine elverişli ise tefrikin mümkün olduğunu söyledikten sonra

48 Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, 107-108; Ferîdüddin Âlim b. Alâ Enderpetî Dihlevî Hindî, el-*Fetâva't-Tâtârhâniyye*, haz. Abdüllatif Hasan Abdurrahman (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 3/186.

49 Yenişehirli Abdullah b. Mehmed, *Behcetü'l-fetâvâ* (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler-Türkçe, 1583), 44a; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 4/160.

50 İbnü'l-Edhemî, *Mecmûa-i Fetâva*, 66a-b.

cevabını "Ammâ cây-ı ihtirazdır" diyerek bitirir.[51] Fetvanın kenarına "Aslolan mu'teddenin iddetinin sona ermesi hususundaki haberlerinde musaddaka olmasıdır, zira şer' bunun üzerine kendisine itmi'nan etmiştir. Bu nedenle hatası veya yalanı yakînen zâhir olmadıkça tasdîk olunur" haşiyesi eklenmiştir.[52] Şeyhülislâm'ın tefrike izin vermeyen fetvasıyla kadının iddeti hususunda hatası ve yalanı açık olmadıkça tasdik edilmesi gerektiğini ifade eden bu haşiye uyumlu değildir. Zira hukuken belirlenmiş olan asgari süre geçmiş olmasına rağmen iddet bitmiş olmayabilir. Görünüşe göre cevabın sonundaki "Ammâ cây-ı ihtirazdır" ifadesiyle bu hususa dikkat çekilmektedir. Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi (öl. 1088/1678) ve Şeyhülislâm Menteşzâde Abdürrahîm Efendi (öl. 1128/1716) tarafından zikredilen bir meseleye göre *zat-ı hayz* olan bir kadın bâin talâkla boşanmasının üzerinden seksen gün geçince yeni bir evlilik yapar ve daha sonra "Akd-i mezbûr iddetim içinde olmuşidi" diyerek dava açar. Koca iddiayı inkâr eder. İddiasını ispat edemeyen kadın sadece bu sözüyle kendisini tefrik ettirebilir mi? Cevap olumsuzdur.[53] Nükulde kadının beklediği iddet türünün sona erebileceği bir süre içinde yeni bir evlilik yaptıktan sonra iddetinin henüz bitmediğini söylemesi hâlinde tasdik edilmeyeceği ifade edilmektedir.[54] Kadının seksen gün geçtikten sonra yeni bir evlilik yaptığı belirtildiği için sözü tasdik olunmayacaktır. Zira üç hayız beklenen iddet seksen günde sona erebilir.

Osmanlı fetva mecmualarına yansıyan meseleler iddet beklemekte olan birçok kadının boşanması üzerinden altmış gün geçtikten sonra üç hayız gördüğünü söyleyip yeni bir evlilik yaptığını ama daha sonra nikâh sırasında iddetinin bitmemiş olduğunu iddia ederek akdi feshetmek istediğini göstermektedir. Müftüler kadının sözüne itibar edilmeyeceği görüşündedir.[55] Zira genel kurala göre mezkur durumdaki kadının boşanması ile yeni evliliği arasındaki süre iki aydan fazla ise iddiası kabul edilmemekte, iki aydan az ise kabul edilmektedir.[56] Kural gereği iddetin bitebileceğinden daha az bir süre geçmişse kadının sözünün dikkate alınması gerekir. Hocazâde Esad Efendi'ye sorulan bir meselede anlatılana göre iddet beklemekte olan bir kadın yeni bir evlilik yapmış ve henüz kocasıyla bir araya gelmeden "Ben inde'n-nikâh iddet içinde idim" demiştir. Koca kadının nikâh sırasında iddetinin bittiğine dair ikrarını ispatlamıştır. Soru şöyledir: "Müddetin inkıza-i iddete tahammülü olmayıcak beynleri tefrik olunur mu?" Cevapta "Adem-i tahammül şer'an mütebeyyen ise olunur" ifadesi kullanılmaktadır.[57] İddetin en az süresiyle ilgili Osmanlı uygulamasında benimsenmiş olan görüş dikkate alındığında kadının boşanması ile yeni evliliği arasındaki süre altmış günden azsa tefrik mümkün olacaktır.

51 Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 1/8a; *Fetâvâ-yı Müntehabe* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde, 277), 14a.

52 Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Müntehabe*, 14a.

53 Minkârîzâde, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 131b; Abdürrahîm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 1/268-269.

54 Minkârîzâde, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 131b.

55 Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 1/11b; Debbağzâde, *Fetâva'n-Nu'mâniyye*, 54b; Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, 108.

56 *Kitâb-ı Fetâva's-Sîvâsiyye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 487), 23a-b. Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, 44b; Kâdîhan, *el-Fetâva'l-Hâniyye*, 1/552.

57 Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 1/38b.

Osmanlı aile hukukunda vefat iddeti bekleyen hamile bir kadın dört ay on gün geçmeden yeni bir evlilik yaparsa evliliği fâsid sayılır ve tefrik edilir. Fakat kadın vefatın üzerinden dört ay on gün geçtikten sonra aynı kişiyle yeniden evlenebilir.[58] Vefat iddeti beklemekte olan bir kadın doğum ya da düşük yaparsa iddeti bitmiş olur.[59] Bu kural vefat iddeti beklemekte olan kadınların hukuki süreyi doldurmadan yeni bir evlilik yapabilmek için doğum/düşük yaptıklarına dair yalan beyanda bulunmalarına imkân vermiştir. Hocazâde Esad Efendi, müteveffa kocasından iddet beklemekte olan bir kadının dört ay on gün geçmeden hamile olduğunu ve doğum yaptığını söyleyip yemin etmesi hâlinde salt kendi sözü ve yeminiyle iddeti bitmiş olup yeni bir evlilik yapabilir mi diye soran kişiye "Zâhiri mükezzib değil ise olur" cevabını verir.[60] Fetvanın gerekçesi kenardaki nükulde beyan edilmiştir. Buna göre kadın beklediği iddet türünün bitebileceği bir müddette iddetinin bittiğini haber verdiğinde sözü tasdik edilir, aksi halde edilmez. Zira kadının bu konudaki sözü zahiri (müddet) yalanlamadığı durumda kabul edilir, zahiri yalanlarsa kabul edilmez. Ancak kadın düşük yaptığını söylediğinde durum farklıdır. Çünkü bu durumda zahir kadını yalanlamaz.[61] Buna göre vefat iddeti bekleyen kadının dört ay on gün geçmeden önce doğumla iddetinin bittiğini söylemesi zahire aykırı olmadığı için kabul edilebilir. Meselenin devamında müstefti bir soru daha sorar: Kadın belirtildiği üzere yemin edip iddet süresi içinde yeni bir evlilik yapsa ve iddeti bittikten sonra sonra sözünün ve yemininin yalan olduğunu belirtse şer'an tefrik edilir mi? Şeyhülislâm kadının yalan söylediği kocası tarafından tasdik edilmezse tefrikin söz konusu olamayacağı görüşündedir.[62] Belli ki yeni evliliğinden mutlu olmayan ve ayrılık için her hangi bir hukuki sebep bulamayan kadın iddetinin bittiğine dair daha önceki ikrarından rücu etmek suretiyle ayrılık elde etmek istemektedir. Ancak iddetinin bittiğine dair ikrarı gerçekten yalan olabileceği gibi daha sonraki inkârı da yalan olabilir. Şeyhülislâm tefrik için ikrarın yalan olduğunun kadın tarafından ispatlanmasını değil, koca tarafından tasdik edilmesini gerekli görmektedir. Hocazâde Esad Efendi'ye yöneltilen başka bir meseleye göre iddet beklemekte olan bir kadın doğum yaptığını ve iddetinin bittiğini ikrar etmiş ve ikrarı mahkemede tescil edilmiştir. Kadın yeni bir evlilik yaptıktan sonra ikrarını inkâr edip iddetinin henüz bittiğini söyleyerek nikâhı feshedebilir mi? Şeyhülislâm'ın cevabı olumsuzdur.[63] Kadın yeni bir evlilik yapabilmek için

58 "İddet-i vefat ile mûtedde olan Hind dört ay on gün tamam olmadan nefsini tezvîc edip Zeyd dahi Hind'e dâhil olduktan sonra akd-i mezbûr fâsid olmakla hâkim Hind'i Zeyd'den tefrîk edip ba'dehu zevcinin vefâtı gününden dört ay on gün tamam oldukda Zeyd Hind'i rızâsıyla tezevvüc etmek câiz olur mu? el-Cevab: Olur". Müsevvid Osman b. Mehmed et-Tosyevî, *Fevâidü'l-fetâva'l-Osmâniyye* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 310), 27a.

59 "Zeyd fevt oldukda zevcesi Hind-i hâmil Zeyd'in fevtinden (sonra) bir ay mürûrunda müstebînü'l hılka bir cenîn meyyit ilkâ eylese Hind'in iddeti münkazıye olup nefsini âhara tezvîce kâdire olur mu? el-Cevab: Olur". Minkârîzâde, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, 132a; Abdürrahîm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 1/271; Seyyid Ahmed - Hafız Mehmed b. Ahmed el-Gedûsî, *Netîcetü'l-Fetâva maa'n-nükûl* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1265/1849), 87.

60 Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 1/21a; *Fetâvâ-yı Müntehabe*, 31b.

61 Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Müntehabe*, 31b.

62 Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 1/21a; *Fetâvâ-yı Müntehabe*, 31b.

63 Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 1/10b; *Fetâvâ-yı Müntehabe*, 14a.

yalan ikrarda bulunmuş ve daha sonra salt evlilik birliğini sonlandırmak amacıyla ikrarını inkâr etmiş görünmektedir. Ya da doğru olan ikrarını aynı amaçla inkâr etmektedir. Şeyhülislâm mahkemede kayıt altına alınmış olan ikrarı tercih etmek suretiyle kadının muhtemel oyununu bertaraf etmekte ve evlilik birliğini korumaktadır.

Kadınlar bazen vefat iddetinin ne kadar sürdüğünü bilmemekte ve iddeti geriye dönük bir evlenme engeli olarak kullanmak isterken iddet türlerini birbirine karıştırmaktadır. Ebussuûd Efendi "Eri müteveffâ olan avradın iddeti şer'an yüz gün müdür ve iddeti tam olmadan ere varan avrada şer'an ne lâzım olur" sorusuna cevaben vefat iddetinin dört ay on gün olduğunu ve kadının bir saat bile eksik bekleyip yeni bir evlilik yapması hâlinde ta'zîr ve tefrik lazım olacağını ifade eder.[64] Osmanlı aile hukukunda her hangi bir sebeple tayin edilmiş yüz günlük bir iddet müddeti bulunmamaktadır. Müstefti muhtemelen yüz gün vefat iddeti bekleyip yeni bir evlilik yapan bir kadın hakkında soru sormaktadır. Şeyhülislâm Hâmid Efendi'ye (öl. 985/1577) sorulan bir meselede kocasının vefatından sonra üç defa hayız gördüğünü söyleyen bir kadının yemin ederek yeni bir evlilik yapıp yapamayacağı öğrenilmek istenmektedir. Şeyhülislâm cevaben kadının yeni bir evlilik yapabilmesi için dört ay on gün beklemesi gerektiğini ifade etmektedir.[65] Mesele eğer nikâhtan önce müftüye danışılmışsa geçersiz bir akdin önüne geçilmiş demektir. Fakat bazen akdin geçersiz olduğu nikâhtan sonra başka bir mesele danışılırken ortaya çıkmaktadır. Hocazâde Esad Efendi'ye sorulan bir meselede kocası vefat eden bir kadının kırk günde üç hayız gördüğünü söyleyerek *izn-i şer'ile* yeni bir evlilik yaptığı ve halvetin üzerinden üç ay geçince üç hayız görmediğini iddia ederek nikâhı feshetmeye çalıştığı görülmektedir. Şeyhülislâm kocası vefat eden kadının hayza göre iddet beklemeyeceğini ve dört ay on gün geçmeden nikâhlanmasının câiz olmadığını ifade etmektedir.[66] Önceki ikrarından rücu eden kadının aslında vefat iddeti beklemesi gerekirken hayza göre iddet beklemiş olması, iddet süresini Osmanlı uygulamasında esas alınan muhtar görüşe aykırı olarak kırk güne sığdırması ve belirtilen iki önemli hukuki yanlışlıkla mahkemeyi atlatması dikkat çekicidir. Şeyhülislâm bir yandan kadına olumsuz cevap verirken diğer yandan nikâhı feshedebilmesi için daha somut ve inandırıcı bir argüman sunmaktadır: Nikâh vefat iddeti içinde gerçekleştiği için geçersizdir.

Bir kadın yeni bir evlilik yaptıktan çok sonra bile nikâhın iddet içinde gerçekleştiğini söyleyerek fesih davası açabilir. Fakat davasını kendi lehinde sonuçlandırması için uygun şekilde ispatlaması gerekmektedir. Şeyhülislâm Ebusaîdzâde Feyzullah Efendi'nin (öl. 1110/1698) bir fetvasında kocası vefat eden bir kadının şahitler huzurunda yeni bir evlilik yaptıktan bir sene sonra "Ben nefsimi sana tezvîc ettiğimde iddetim münkaziye olmamışidi" diyerek fesih davası açtığı fakat kocanın iddiayı inkâr ettiği görülmektedir. Şeyhülislâm kadının iddiasına dair beyyine getirmesi hâlinde kocasından tefrik edileceği görüşündedir.[67] Kadının bir yıl boyunca sükut edip fesih davasında bulunması iddeti geriye dönük bir evlilik engeli olarak

64 Veli b. Yûsuf, *Mecmau'l-fetâvâ*, 100a.
65 Boyabâdî, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 46a.
66 Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 1/11b; *Fetâvâ-yı Müntehabe*, 14a.
67 Mahmûd Efendi, *Mecmûatü'l-fetâva (Kayd Mecmâası)* (Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir efendi, 138/2), 4b/238b.

kullanmak isteğine işaret etmektedir. Muhtemelen bu nedenle meseleyi aile içinde halletmek yerine şeyhülislâmlık makamına taşımayı tercih etmiştir. Vefat iddeti için beklemesi gereken müddet sabit olduğu için ispat nispeten kolaydır. Kadın kocasının vefatı ile yeni evlilik arasında dört ay on gün geçmediğini adil şahitlerle ispatladığında tefrik davasını kazanabilir. Fakat davasını uygun şekilde ispatlayamazsa tefrik mümkün olmayacaktır. Nitekim Şeyhülislâm Paşmakçızâde Ali Efendi (öl. 1124/1712) aynı meselede kadının iddiasını ispatlayamaması hâlinde kocasından tefrik edilemeyeceğini ifade etmektedir.[68]

Klasik dönem Osmanlı kanunnamelerinde iddet bekleyen kadınlarla evlenen kişilere dayak ve para cezası öngörülmüştür.[69] Amaçları arasında iddetin geriye dönük bir evlenme engeli olarak kullanılmasına mani olmak da bulunan bu kanun örfi yetkililerin iddet bekleyen kadınlarla evlenen kişilere müdahale etmesine imkân vermiş görünmektedir. Hocazâde Esad Efendi'ye sorulan bir meselede anlatılana göre kocası vefat emiş olan bir kadın iddetinin bittiğini ikrar edince mahkeme izniyle yeni bir evlilik yapar. Kadın halvetten sonra iddetinin bitmemiş olduğunu söylediğinde ehl-i örf kocayı *rencide* edebilir mi? Şeyhülislâm'a göre ehl-i örf kocayı rencide edemez fakat hâkim iddetin bitip bitmediğini araştırır ve nikâh sırasında iddetin henüz bitmemiş olduğunu tespit ederse tarafları tefrik eder.[70] Vefat iddeti beklemekte olan bir kadının bekleyeceği süre belli olduğu için evliliğe elverişli olduğu zaman taliplisi tarafından kolayca hesaplanabilir. Ancak kadının iddeti doğum ya da düşük yaptığında da bitebildiğinden dolayı talipli bazen kadının beyanıyla yetinmek zorundadır. Taliplinin ihmalkarlığı ya da kadının yalan beyanına inanması nedeniyle nikâhın iddet içinde gerçekleştiği anlaşılırsa tefrik mukadderdir. Hocazâde'nin başka bir fetvasında bir kişinin boşanmış bir kadını "Kırk gün tamamında üç hayız gördüm" diyerek yemin etmesi üzerine *sadıka* zannedip nikâhladığı ifade edilmektedir. Daha sonra iki kişi gelip nikâhın üç ay tamam olmadan meydana geldiği gerekçesiyle sahih olmadığını söylerse ehl-i örf kocayı *rencide* edebilir mi? Şeyhülislâm örfi yetkililerin kocayı rencide edemeyeceğini fakat muhtar olan görüşe göre altmış günden daha az süren iddet beyanının kabul edilemeyeceğini belirtir.[71] Mahkemelerde altmış gün müddeti esas alındığı için nikâh hukuken iddet içinde olmuştur. Bu nedenle örfi yetkililerin kanun gereği kocaya müdahale etmesi beklenebilir. Şeyhülislâm'ın örfi yetkililerin müdahalesini doğru bulmamasında -kanuna ve para cezasına karşı olumsuz bir tavrı yoksa- iddetin otuz dokuz günde bitebileceğini ifade eden İmâmeyn'in görüşü ve kadının yeminle desteklediği beyanı birlikte etkili olmuş görünmektedir.

Osmanlı müftülerine sorulan yukarıdaki meseleler evliliğinden mutlu olmayan birçok kadının iddeti geriye dönük bir evlenme engeli olarak kullanmak istediğini göstermektedir. Zira gerçekten iddeti içinde evlenmiş ve durumu daha sonra fark etmiş olan bir kadının tecdid-i

68 Mahmûd Efendi, *Mecmûatü'l-fetâva (Kayd Mecmâası)*, 4a-b/238a-b.

69 *Kânûnnâme-i Sultân Selîm Han Tâbe Serâh* (Eski Asya Müzesi, Leningrad, nr. B 1882), 5b; *Kânûnnâme-i Sultânî* (Manisa İl Halk Kütüphanesi, 5819), 37b-38a.

70 Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 1/7a.

71 Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 1/22b.

nikâha onay vermesi ve meseleyi şeyhülislâma kadar götürmemesi beklenir. Kadının kasten ya da hataen iddeti içinde yeni bir evlilik yapması medeni ve cezai yaptırımlara tabi hukuk dışı bir davranıştır. Bu nedenle iddeti geriye dönük bir evlenme engeli olarak kullanmak aslında geçmişte işlenmiş olan bir suç yoluyla ayrılmaya çalışmaktır. Klasik Osmanlı kanunnamelerinde iddet içinde akdedilen nikâhın cezalandırılması mezkur yolun hayli yaygınlaştığına ve umumi menfaatleri tehdit eder hâle geldiğine işaret etmektedir. Aynı yolun bazen evlilik bağından kurtulmaya çalışan gayrimüslim kadınlar tarafından bile kullanıldığına delalet eden fetvalar[72] yaygınlığının boyutları hakkında fikir vermektedir.

3. "Nikâha rızâ verdiğimde nâbâliğa idim, hâlen bâliğa oldum"

Osmanlı aile hukukunda kız çocuklar için tayin edilen asgari buluğ yaşı dokuzdur. Mezhepteki hâkim görüşe göre buluğa eren bir kız velisinin izin ve icazetine gerek olmadan kendi irade beyanıyla evlenebilir. Başka bir ifadeyle Osmanlı aile hukukunda dokuz yaşını tamamlamış olan bir kız buluğa erdiğini iddia ederek kendi irade beyanıyla evlilik yapabilir. Nitekim müftülere sorulan meseleler kızların dokuz yaşlarından itibaren buluğa erdiklerini iddia edip kendi irade beyanlarıyla evlilikler yapabildiklerini[73] ve bazılarının daha sonra evlilik bağından kurtulmak için nikâh sırasında evlenme ehliyetinin bulunmadığını ileri sürdüğünü göstermektedir. Nikâh akdini geçersiz kılmaya çalışan kadınlar küçüklükle buluğ arasında her iki tarafa da çekilebilecek yaşlarda evlen(diril)miştir. Beden yapılarından buluğa ermiş olabilecekleri anlaşılmaktadır ve zaten kendileri de buluğa erdiklerini itiraf etmiştir.[74] Ebussuûd Efendi'ye sorulan bir meselede beden yapısı on üç, on dört yaşında gösteren bir kızın annesi, amcasının oğlu ve ebesi on dört yaşından fazla olduğunu söylemiş ve kendisi de buluğa erdiğini itiraf etmiştir. Zikredilen akrabaların ve hâkimin izniyle evlenen kız zifafa girmeden önce "Hîn-i nikâhta on ikisin tamam

72 "Zeyd-i zimmînin fevtinden bir gün sonra zevcesi Hind-i Nasrâniyye iddeti içinde nefsini Amr-ı zimmîye tezvîc edip Amr dahi Hind'e dâhil olduktan sonra Hind bâde inkızâi'l-iddet Amr ile kadıya terâfu edip 'Amr beni iddetim içinde tezevvüc eyledi' deyu tefrîkini taleb eylese kadı Hind'i Amr'dan tefrîke kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz". Abdurrahman Efendi b. Hacı Mustafa el-Erzurumî, *Sefînetü'l-fetâvâ* (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1330), 1/45a.

73 "Dokuz yaşını tekmîl edip cüssesinin bulûğa tahammülü olan Hind 'Hayz görüp bâliğa oldum' deyu ikrar ettikten sonra nefsini mehr-i misliyle küfvü Amr'a tezvîc eylese velî-i akrabı ceddesi Zeyneb '(Akd-i mezbûra) iznim bulunmadı' deyu akd-i mezbûru feshe kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz". Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1048), 7b; Abdürrahîm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 1/163; Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 39.

74 Hanefî geleneğinde dokuz yaşını doldurup bâliğa olduğunu ikrar eden bir kızın bâliğa sayılması için beden yapısının ikrarını desteklemesi gerekir. Mecelle'nin 1577. maddesi şöyledir: "Zâhir-i hâlin ikrârı tekzîb etmemesi şarttır. Binâenaleyh cüssesinin bulûğa tahammülü olmayan bir sağîr eğer 'Bâliğ oldum' deyu ikrar eylese sahîh ve mûteber olmaz". Nitekim Hocazâde Esad Efendi'nin şu fetvasında cüssesinin bulûğa tahammülü olmayan dokuz yaşını doldurmuş bir kızın buluğ iddiası kabul edilmemektedir: "Mes'ele: Zeyd-i sâlih-i müteveffânın kızı Hind-i sağîre Amr-ı fâsıka nikâh olunduktan sonra adem-i kefâet ile fesholunduktan sonra Hind dokuz yaşına girdikde cüssesinin bulûğa tahammülü yok iken Amr Hind'e bulûğa kezib ikrar telkîn etmekle Hind Bekir-i kadı huzûrunda 'Bâliğa oldum' deyu ikrar ettikde Bekir 'Ne vechile bâliğa oldun ve ne gördün' deyu istifsar ve istiksâ etmeden Hind'in bulûğuna hükmedip Hind dahi kenduyi Amr-ı mezbûra nikâh eylese Hind'in kavli mûteber olup nikâhı sahih ve nâfize olur mu? el-Cevâb: Olmaz". Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 1/16a.

etmedim idi ve bâliğayın dediğimde kâzibe idim" diyerek yemin etse nikâhı feshedebilir mi? Şeyhülislâm kızın nikâh sırasında on iki yaşını doldurduğu sabitse nikâhı feshedemeyeceği görüşündedir.[75] Öyle görünüyor ki Şeyhülislâm nikâh sırasında kızın on iki yaşını tamamlamış olmasını buluğ yerine ikame etmekte ve evlenme ehliyeti için yeterli saymaktadır. Kızın evliliği feshedebilmesi için önceki ikrarının yalan olduğunu; nikâh sırasında on iki yaşını doldurmadığını ispatlaması gerekmektedir. Veliler nikâh sırasında kızın on iki yaşında olduğuna şahitlik ederse fesih mümkün olmayacaktır. Ebussuûd Efendi'ye sorulan benzer bir meseleye göre Galata'da doğup büyüyen ve orada evlendirildiği anlaşılan bir kız kaçıp İstanbul'a gelmiş ve nikâhı feshetmek için on iki yaşında olduğunu inkâr etmiştir. Kocası on iki yaşından fazla olduğunu söylemekte fakat ispatlayamamaktadır. Bununla birlikte kızın velilerinin on dört yaşında olduğunu söylediğine dair beyyinesi vardır. Kız nikâh sırasında on iki yaşını doldurmamış olduğuna yemin ederek nikâhı feshedebilir mi? Şeyhülislâm cevaben velilerin kızın doğduğu zamanı bilmemelerinin mümkün olmayacağını, kızın ikrarı ve nikâhlanması sırasında on iki yaşını doldurduğuna şahitlik etmeleri hâlinde feshin söz konusu olamayacağını belirtir.[76] Cevapta kızın buluğundan hiç bahsedilmemekte ve evlilik ehliyeti için on iki yaşını tamamlamış olması yeterli görülmektedir. Ayrıca muhtemel hileyi defetmek ve evliliği korumak için kızın önceki ikrarından rücu ettiğini gösteren kendi beyanı değil, velilerin şahitliği tercih edilmektedir. Hocazâde Esad Efendi'nin cevapladığı bir mesele mezkur yolun nikâhtan yıllarca sonra bile kullanılabildiğine işaret etmektedir. Meseleye göre on iki yaşında olup beden yapısı baliğa olabileceğini gösteren ve baliğa olduğunu da itiraf eden bir kız kendi rızası ve velisinin izniyle dengi olan bir kişiyle şahitler huzurunda evlenmiştir. Kız üç sene boyunca kocasından nafaka ve giyim-kuşam aldıktan sonra "Mukaddema bulûğa itirafımda kâzibe idim" demesi üzerine hâkim tarafından itirafı lağv ve nikâhı geçersiz sayılarak başkasına nikâhlansa hâkimin kararı ve evlendirmesi hukuka uygun olur mu? Cevap olumsuzdur.[77] Hocazâde ikrarda bulunan kızı kural gereği kendi ikrarıyla muaheze ve ilzam etmektedir. Zira üç sene önceki nikâh sırasında on iki yaşında olan ve beden yapısı baliğa olabileceğini gösteren kız zahir-i hâle uygun olarak ikrar ettiği buluğu şimdi inkâr etmektedir. Şeyhülislâm hâkimin salt kızın inkârına bakarak velisinin izni, kendi rızası ve şahitlerin tanıklığıyla akdedilmiş olan nikâhı geçersiz kılmasını doğru bulmamaktadır.

Bazı fetvalarda beden yapısı buluğa ermiş olabileceğini gösteren ve/veya baliğa olduğunu ikrar edip nikâha rıza veren on, on bir ve on iki yaşlarındaki kızların evlendikten -bazen birkaç sene- sonra nikâh sırasında küçük olduklarını ve henüz buluğa erdiklerini söyleyerek *buluğ muhayyerliği*ni kullanmak istediği görülür. Buluğ muhayyerliği baba ve babanın babası dışındaki bir velinin dengi ve mehr-i misli ile evlendirdiği küçüğün buluğa erdiğinde kullanabileceği fesih yetkisidir.[78] Ebussuûd Efendi'nin bir fetvasında on iki yaşını doldurup baliğa olduğunu şahitler

75 Boyabâdî, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 15b-16a.
76 Boyabâdî, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 15b.
77 Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 2/3b.
78 Mevkûfatî, *Mülteka Tercümesi*, 1/220-221.

huzurunda ikrar eden ve nikâha rıza veren bir kızın evlendikten sonra "Nikâha rızâ verdiğimde nâbâliğa idim, hâlen bâliğa oldum" diyerek nikâhı kabul etmemeye kadir olup olmadığı sorulur. Cevap olumsuzdur.[79] Evlilik bağından kurtulmak isteyen kızın şahitler huzurundaki ikrarını inkâr edip daha yeni baliğa olduğunu söylemek suretiyle kendisine fesih yetki alanı açmak istediği anlaşılmaktadır. Şeyhülislâm -yukarıdaki fetvalarında görüldüğü üzere- kızın on iki yaşını doldurmuş olmasını buluğ yerine ikame etmekte, hukuken sabit olan ikrarından rücu etmesini muteber görmemekte ve muhayyerlik hakkı bulunduğunu düşünmemektedir. Osmanlı müftüleri dokuz yaşını doldurmuş olan bir kızın baliğa olduğuna dair zahir-i hal (beden yapısı) tarafından desteklenmiş ikrarından rücu etmesine itibar etmemektedir. Şeyhülislâm Hoca Abdürrahîm Efendi'nin (öl. 1066/1656) bir fetvasında on bir yaşında olup beden yapısından buluğa erdiği anlaşılan bir kız başka bir mesele bağlamında baliğa olduğunu ikrar ettikten sonra kendisini hâkimin izniyle dengi olan bir kişiye mehr-i misliyle nikâhlamıştır. Kız daha sonra "Ben mukaddemâ bâliğa değil idim, hâlen bâliğa oldum" diyerek akdi feshedebilir mi? Şeyhülislâm'ın cevabı olumsuzdur. Müsteftinin ilave bir sorusu daha vardır: Buluğa erdiğine daha önce itiraz ettiği sabit olan kız akdi feshettiğini söyleyip yeni bir evlilik yapsa ve zifaf gerçekleşse eski kocası tarafından hâkime tefrik ettirilip geri alınabilir mi? Abdürrahîm Efendi bir önceki meseleye verdiği olumsuz cevabın gereği olarak tefrikin ve geri almanın mümkün olduğu fikrindedir.[80] Evlilik birliğini sonlandırmak isteyen kızın ikrarından rücu edip buluğ muhayyerliği kapsamında nikâh akdini feshetmek ve yeni bir evlilik yapmak istediği anlaşılmaktadır. Ancak ikrarından rücu etmesi muteber görülmediği için ne fesih ne de yeni evlilik geçerli sayılmıştır. Hocazâde Esad Efendi'ye sorulan bir meselede beden yapısı baliğa olabileceğini gösteren on yaşındaki bir kızın buluğa erdiğini itiraf edip kendisini evlendirmeye erkek kardeşini vekil ettiği ve evliliğin üzerinden bir sene geçtikten sonra "Henüz bâliğa oldum" diyerek nikâhı feshetmek istediği görülür. Ancak Hocazâde "nikâh-ı şer'î olunduysa" nikâhı feshedemeyeceği görüşündedir.[81] Kızın asgari buluğ yaşına çok yakın olması nikâh sırasındaki itirafının yalan ve sonraki beyanının doğru olduğuna karine teşkil edebilir. Fakat Şeyhülislâm *nikâh-ı şer'î* mevcutsa yani nikâh akdinde taraflar, irade beyanı ve şahitler gereği üzere bulunmuşsa feshin mümkün olmadığı kanısındadır. Abdürrahîm Efendi'nin zikrettiği bir meselede yine yaşından ve beden yapısından buluğa ermiş olabileceği anlaşılan bir kızın baliğa olduğunu ikrar edip velisinin izniyle dengi olan biriyle evlendikten iki sene sonra "Ben hîn-i tezvîcde bâliğa olmayıp sağîre idim, hâlen bâliğa olup nefsimi ihtiyar ettim' diyerek kendini tefrik edip edemeyeceği sorulmaktadır. Cevap olumsuzdur.[82] Kızın ifadesi açıkça buluğ muhayyerliği kapsamında fesih yetkisini kullanmak istediğini göstermektedir. Şeyhülislâm kızın hayatın olağan akışına uygun olan ikrarından rücu etmesini muteber görmemekte ve hukuka uygun olarak akdedildiği anlaşılan nikâhın feshedilmesine izin vermemektedir.

79 Boyabâdî, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 17a-17b.
80 Boyabâdî, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 19b-20a.
81 Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 1/9b-10a.
82 Abdürrahîm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, 1/164.

Osmanlı müftülerine sorulan meseleler evlilik bağından kurtulmak isteyen kadınların bazen kocalarını muhâlea kapsamında boşamaya razı ettiklerini fakat daha sonra muhâlea sırasında henüz baliğa olmadıklarını ileri sürerek üzerine anlaşılan meblağı ödemekten kaçındıklarını göstermektedir. Böylece buluğ bir kez daha evlilik bağından kurtulmak isteyen kadınların başvurduğu oyunun temel unsuru olarak işlev görür. Koca belli bir bedel karşılığında verdiği talâktan ve kendisi hakkında yemin mahiyetinde olan muhâleadan rücu edemez. Fakat muhâlea kadın yönünden ivazlı bir akit mahiyetinde olduğu ve kadının tasarruf ehliyeti bulunmadığı için fâsiddir. Hocazâde Esad Efendi'ye sorulan bir meselede anlatılana göre on iki yaşına giren ama beden yapısı buluğa erdiğini desteklemeyen bir genç kız baliğa olduğunu söyleyerek eşiyle mehri ve bir miktar para karşılığında muhâlea yapar. Ancak muhâleadan bir süre sonra baliğa olmadığına yemin eder. Müstefti kızın mehrini ve verdiği meblağı eski eşinden alıp alamayacağını sormaktadır. Şeyhülislâm kızın buluğa erdiğine dair beyyine yoksa verdiği meblağı; halvet-i sahîha gerçekleştiyse mehrin tamamını, aksi halde yarısını alabileceğini ifade eder.[83] Eğer kız muhâlea sırasında baliğa olmadığını ve bu nedenle muhâleanın da sahih olmayacağını biliyor idiyse boşanma elde etmek için oyuna başvurmuş demektir. Hocazâde Esad Efendi'ye sorulan başka bir meselede on beş yaşında olan bir genç bir kadının eşiyle mehri ve iddet nafakası karşılığında muhâlea yaptığı anlatılmaktadır. Bir zaman sonra kadın muhâlea sırasında baliğa olmadığını söylemiş ve eski eşinden mehir ve nafakasını talep etmiştir. Hocazâde kadının muhâlea sırasında on beş yaşını doldurmuş olması hâlinde talep ettiği şeyleri geri alamayacağı görüşündedir.[84] Öyle anlaşılmaktadır ki Şeyhülislâm buluğun azami yaşı hususunda İmâmeyn'in on beş yaş sınırını esas almıştır. Fetvanın mefhumu kızın muhâlea sırasında on beş yaşını doldurmamış olması durumunda mehrini ve parasını geri alabileceğine delalet etmektedir. Hocazâde'ye muhtemelen aynı olayla ilgili sorulan başka bir mesele tarafların mehrin miktarı üzerinde ihtilaf yaşadığını göstermektedir. Meselede annesi tarafından evlendirilen on beş yaşındaki kızın halvet-i sahîhadan sonra henüz baliğa olmadan eşiyle mehri üzerine muhâlea yaptığı anlatılmaktadır. Müsteftinin öğrenmek istediği şey ayrılıktan sonra baliğa olan kızın mehrini geri alıp alamayacağıdır. Şeyhülislâm -muhtemelen daha önce sorulup cevaplandığı için- kızın yaşını hiç sorun etmemekte ve nikâh sahihse mehri geri alabileceğini belirtmektedir.[85] Zira sahih nikâhta halvet-i sahîha mehrin tamamını tekit eden haller arasında yer almaktadır. Fakat nikâh fâsid ise halvet-i sahîha kendi başına mehri tekit etmeyecek ve zaten muhâlea da geçerli olmayacaktır.

Sonuç

Osmanlı aile hukukuna yön veren Hanefî yorumu boşama yetkisi bulunmayan ve tefvîz-i talâk olmadıkça boşama yetkisini kullanamayan kadınların mahkeme yoluyla ayrılık elde etme yollarını da son derece sınırlamış ve sıkı prosedürlere tabi kılmıştır. Osmanlı yöneticileri

83 Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 1/49a.
84 Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Müntehabe*, 27b.
85 Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 1/23b.

hukuki istikrar için kazâ ve iftâ faaliyetlerinde bu yorumun esas alınmasını emretmiş ve diğer mezheplerden istifade yollarını genellikle kapalı tutmuştur. Bu kısıtlayıcı hukuk siyaseti evlilik birliğini sonlandırmak isteyen fakat tefrik ve muhâlea da dahil her hangi bir yol bulamayan kadınların bir takım oyunlara başvurmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlı müftülerine sorulan meseleler kadınların bu bağlamda irtidat etmek, iddeti geriye dönük bir evlenme engeli olarak kullanmak ve nikâhtan sonra akit sırasında evlenme ehliyeti bulunmadığını iddia etmek gibi hileli oyunlara ve argümanlara başvurduğunu göstermektedir. Evlilik bağından kurtulmaya çalışan bazı kadınların küfre düşüren sözler sarf etmek suretiyle ayrılık elde etmeye çalışması hayret vericidir. Küfre düşüren sözler sarf etmek suretiyle irtidat etmek ağır dünyevi ve uhrevi yaptırımlar gerektirmesine rağmen evlilik bağından kurtulmak isteyen kadınlara bazen hukuku bilen kişiler tarafından tavsiye edilmiştir. Osmanlı müftüleri evlilik bağından kurtulmak amacıyla irtidat eden kadınların zorla imana getirilmesine ve eski kocalarına nikâhlanmasına fetva vermiştir. Amaç irtidat etmenin evlilik bağından kurtulmak isteyen kadınlarca yaygın bir çare hâline getirilmesine mani olmaktır. Ancak irtidat eden bir kadının kocası kötü ahlaklı ise hâkim tarafından nikâha zorlanmaması gerektiğine fetva veren müftülere de rastlanmaktadır. Böylece irtidat gibi ağır yaptırımlara tabi hukuk dışı bir davranış kocanın kötü ahlaklı olduğu evliliklerde ayrılık elde etme yolu olarak işlev görür. Osmanlı kadınlarının evlilik bağından kurtulmak için irtidat etmeyi göze alabilmiş olması ayrılık yollarının sınırlılığı hususunda içinde bulundukları çaresizliği göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Osmanlı müftülerine yöneltilen meseleler yeni evliliklerinden mutlu olmayan birçok kadının iddeti geriye dönük bir evlenme engeli olarak kullanmak istediğine işaret etmektedir. İddet bazı yönlerden önceki evliliğin bir devamı olarak kabul edildiği için yeni bir evlilik yapmaya manidir. İddet içinde yapılan evlilik geçersizdir ve cezai müeyyideye tabidir. Hanefî hukuk öğretisinde kadınların iddetleri konusunda güvenilir oldukları ve zahire/hukuki müddetlere aykırı olmadıkça bildirimlerinin tasdik edileceği ifade edilir. Fakat birçok durumda iddet kadının kişisel bildirimine bağlı olduğu için yanılmalara açıktır ve hukuku yanıltmaya elverişlidir. Bu nedenle hukuk geleneğinde iddeti bütünüyle kadının bildirimine bağlı olmaktan çıkarmak için bazı asgari süreler tayin edilmiştir. Mecmualarda yer alan meselelerde iddetinin bittiğini ikrar edip yeni bir evlilik yapan birçok Osmanlı kadınının daha sonra belli ki mutlu olmadığı evliliğini geçersiz kılmak için ikrarını inkâr ettiği ve iddeti geriye dönük bir evlenme engeli olarak kullanmak istediği görülmektedir. Kadınların iddetleri konusunda gerçekten yanılmış olmaları da ihtimal dâhilindedir. Fakat böyle hallerde diyâneten fâsid olan nikâhlarını tecdid-i nikâhla sahih hâle getirmek yerine ayrılık elde etmek için fetva peşinde koşmaları şaibelidir. Müftüler ayrılık ile yeni evlilik arasında iddetin türüne göre asgari hukuki müddet geçmişse kadınların ikrardan rücu etmesine itibar etmezler. Meselelerde vefat iddeti bekleyen kimi kadınların doğum/düşük yaptıklarını ikrar edip hukuki müddet dolmadan yeni bir evlilik yaptıkları fakat evlendikten bir süre sonra ikrarlarını inkâr edip nikâhı feshetmeye çalıştıkları görülmektedir. Müftülerin açıkça yalan söylediklerini iddia eden bu kadınlara verdikleri cevaplar

olumlu değildir. Zira ikrarın yalan olduğu iddiasının da yalan olma ihtimali bulunmaktadır.

Osmanlı fetva mecmualarında zikredilen meseleler evlilik bağından kurtulmaya çalışan bir çok kadının nikâh akdi sırasında ikrar ettiğinin aksine evlenme ehliyetinin bulunmadığını ileri sürerek akdi feshetmek istediğine işaret etmektedir. Beden yapısı buluğa ermiş olabileceğini gösteren ve/veya baliğa olduğunu ikrar edip nikâha rıza veren genç kadınlar evlendikten -bazen yıllar geçtikten- sonra ikrarlarını inkâr etmek suretiyle evliliklerinin geçersiz olduğunu söylemekte ya da henüz buluğa erdiklerini ifade ederek buluğ muhayyerliğini kullanmak istemektedir. Müftülerin böyle iddialara karşı yaklaşımı olumsuzdur. Onlar özellikle buluğa erdiğini ikrar eden genç bir kadının beden yapısı ikrarını destekliyorsa ve/veya nikâh sırasında on iki yaşını tamamlamışsa ve nikâh akdinin diğer unsurlarına dikkat edilmişse mevcut evliliğin korunmasından yanadır. Nikâhtan önce zahir-i hâle uygun olarak verilmiş olan ikrarı evlendikten sonra inkâr etmek suretiyle ayrılık elde etmeyi amaçlayan bu yol hukukun vazettiği ayrılık usullerinin dışında kalmaktadır. Evlilik bağından kurtulmak isteyen Osmanlı kadınlarının başvurduğu bütün bu gayrimeşru oyunlar Hanefî yorumuna dayanan meri hukuk düzeninin ayrılık yollarını elden geldiğince kapatmaya çalışan siyasetiyle yakından ilgilidir. Bu siyasetin hâkim olduğu Osmanlı dışı veya öncesi toplumlarda da kadınların benzer oyunlara başvurduğu tahmin edilebilir. İslam hiyel edebiyatında bu oyunların benzerlerine rastlanabilir. Fakat hiçbir toplumda kadınlar mezhebin yukarıda sözü edilen siyaseti belirleyen râcih görüşlerinin asırlarca tavizsiz ve istikrarlı bir şekilde uygulandığı Anadolu ve Rumeli'deki hemcinsleri kadar bu oyunlara ihtiyaç duymamış olmalıdır. Hukuk geleneğinde irtidat etmenin dini aidiyet yanında hukuki bağları da bertaraf eden kapsamlı etkisi ve yanıl(t)maya elverişli kişisel bildirimlerin çok önemli hukuki neticeler hususunda belirleyici kabul edilmesi mezkur oyunlara teşebbüs edilmesine imkân vermiş görünmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Bu makale TÜBİTAK Kariyer Geliştirme Programı (3501) kapsamında yürütülen 119K818 numaralı proje çalışmalarından üretilmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: This article was constituted from the project studies numbered 119K818 carried out within the scope of TÜBİTAK-3501 Career Development Program.

Kaynakça/References

Akkirmânî, Ali. *Fetâvâ-yı Akkirmânî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi, nr. 98, vr. 0a-206a.

Ali Efendi, Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1311.

Ankaravî, Süleyman b. Veli. *Tercümetü'l-Gurer ve'd-Dürer*. İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1292.

Argıt, Betül İpşirli. "Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5, (2005), 575-621.

Aydın, Mehmet Akif. *Osmanlı Aile Hukuku*. 1. Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.

Aydın, Mehmet Akif. "Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler". *Sosyal Hayatta Kadın*, haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, 3. Basım, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 161-176.

Bozanzâde. *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 1028, vr. 0b-360a.

Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi. *Mecmûatü'l-fetâvâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 1067, vr. 0b-481b.

Burhaneddin Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî. *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî*. tahk. Abdülkerim Sâmî el-Cündî. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

Çorlulu Sinan b. Ramazan. *Mecmûatü'l-fetâvâ*. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, nr. 3407, vr. 1b-338a.

Debbağzâde Numân Efendi. *Fetâva'n-Nu'mâniyye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1080, vr. 1b-407a.

Düzdağ, Ertuğrul. *Ebussuûd Efendi Fetvaları*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.

Enderpetî, Ferîdüddin Âlim b. Alâ. el-*Fetâva't-Tâtârhâniyye*. haz. Abdüllatif Hasan Abdurrahman. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

Erzurumî, Abdurrahman Efendi b. Hacı Mustafa. *Sefînetü'l-fetâvâ*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, nr. 1330, 1, vr. 0b-410b.

Fetvâ Mecmûası. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 2867, 1b-85a.

Hoca Sâdeddin Efendi. *Fetâvâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 2728, vr. 0b-112b.

Hocazâde Esad Efendi. *Fetâvâ-yı Esad Efendi.* İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr. 157, 1-2, vr. 273 + 98. (Şeyhülislam'ın aynı mecmuada bulunan birinci şeyhülislamlık dönemine ait fetvalar 1, ikinci dönemine ait fetvalar 2 olarak gösterilmiştir.)

Hocazâde Esad Efendi. *Fetâvâ-yı Müntehabe*. Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde, nr. 277, vr. 1b-184a.

İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyd b. İbrahim. *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik*. Beyrut: Şirketü Alaüddin, t.s.

İbnü'l-Edhemî, Sâdî b. Hüsâm el-Mağnisâvî. *Mecmûa-i Fetâva*. Atıf Efendi Kütüphanesi, nr. 2835, vr. 1b-70b.

Kâdîhan, Ebü'l-Mehâsin Fahreddin Hasan b. Mansûr. *el-Fetâva'l-Hâniyye* (*el-Fetâva'l-Hindiyye* kenarında). 2. Baskı, Bulak: el-Matba'atü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1310.

Kânûnnâme-i Sultân Selîm Han Tâbe Serâh. Eski Asya Müzesi, Leningrad, B 1882, vr. 1b-26a.

Kânûnnâme-i Sultânî. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 5819, vr. 34b-38b.

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi. *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde*. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 1048, vr. 1b-169b.

Karahisârî, Mehmed. *Fetâvâ-yı Karahisârî*. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler-Türkçe, nr. 924, vr. 6b-285b

Kitâb-ı Fetâva's-Sîvâsiyye. Süleymaniye Kütüphanesi. Kılıç Ali Paşa, nr. 487, vr. 0b-174b.

Korkmaz, Ömer. *Osmanlı Aile Hukuku (18. Yüzyıl Adana Örneği).* Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018.

Köse, Saffet. "Hiyel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 18/170-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Mahmûd Efendi. *Mecmûatü'l-fetâva (Kayd Mecmûası)*. Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir efendi, nr. 138/2, 1b/235b-87b/321b.

Manisalı Evliyazâde Ali b. İbrahim. *Melceü'l-müftîn fî vâkıâti'l-müsteftîn*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler-Türkçe, nr. 3218, vr. 1b-427a.

Mecmûatü'l-fevâid ve'l-fetâvâ. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 914, vr. 1b-383a.

Menteşzâde, Abdürrahîm Efendi. *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*. İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Ma'mûre, 1243.

Mevkûfatî Mehmed Efendi. *Mülteka Tercümesi Mevkûfât*. Dersaâdet: Matbaa-i Osmâniyye, 1312.

Midilli, Muharrem. "Osmanlı Toplumunda Evlilik İçi Şiddetin Fetvalara Yansıyan Suretleri ve Müftülerin Lazım Gördüğü Müeyyideler". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 38 (2021), 129-159.

Midilli, Muharrem. "Osmanlı Aile Hukukunda Müftülerin Ceza Lazım Gördüğü Yaygın Bir İhlal: Nikâh Engeli Varken Evlenmek". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 32/3 (2021), 664-683.

Midilli, Muharrem. "Gelmezsem İrâdetin Elinde Olsun: Osmanlı Aile Hukukunda Tefvîz-i Talâkın Fetvalara Yansıyan Hükümleri ve Mezhep-içi Çözüm Yolu Olarak İşlevi". *İslam Tetkikleri Dergisi* 12/1 (2022), 1-27.

Minkârîzâde, Yahyâ Efendi. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, nr. 0854, vr. 1b-431a.

Özen, Şükrü. "Osmanlı Dönemi Fevta Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 248-378.

Serahsî, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.

Tosyevî, Müsevvid Osman b. Mehmed. *Fevâidü'l-fetâva'l-Osmâniyye*. İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr. 310, 1b-320a.

Seydişehrî, Mahmud Esad. *Kitâb-ı nikâh ve talâk*. Dersaâdet: Matbaa-i Hayriyye, 1326-1328.

Seyyid Ahmed - Hafız Mehmed b. Ahmed el-Gedûsî. *Netîcetü'l-Fetâva maa'n-nükûl*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1265/1849.

Seyyid Feyzullah Efendi. *Fetâvâ-yı Feyziyye mea'n-nukûl.* İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1266.

Seyyid Muhammed Rıza b. Ahmed el-Kırımî. *Fetâvâ-yı Rıza*. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 3534, vr. 1b-165b.

Sun'ullah Efendi. *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi*. Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, 502, vr. 1b-76a.

Üskübî, Pîr Mehmed Efendi. *Muînü'l-müftî fi'l-cevâb ale'l-müsteftî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, nr. 133.

Veli b. Yûsuf (Yegan) el-İskilibî. *Mecmau'l-fetâvâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, nr. 151, vr. 1b-422b.

Yahyâ Efendi, Zekeriyyâzâde. *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, nr. 1116, vr. 0b-290b.

Zeylaî, Fahrüddîn Osman b. Ali. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1. Baskı, 1313.

Yenişehirli Abdullah b. Mehmed. *Behcetü'l-fetâvâ*. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler-Türkçe, nr. 1583, vr. 1b-310b.

Yenişehirli Abdullah b. Mehmed. *Behcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*. İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1266.